

MİLLİYETÇİLİKLER MESELESİ VE ÇAĞIN KRİZLERİ ÜZERİNE

Buhran Çağında Hükümranlık, Ulus-Devlet ve İnsan Onuru

ARALIK 2022

DR. ERSİN DOYRAN

MİLLİYETÇİLİKLER MESELESİ VE ÇAĞIN KRİZLERİ ÜZERİNE

**Buhran Çağında Hükümranlık, Ulus-Devlet
ve İnsan Onuru**

*(Essay on the Question of Nationalisms and
the Crises of the Age)*

Dünya Çalışmaları

Rapor 162

Aralık 2022

Hazırlayan

Dr. Ersin Doyran

Genel Yayın Yönetmeni

Dr. Mehmet Ali Bolat

Editör

Ümmühan Özkan

Web Editörü

Ayşe Yıldız

Referans için: Doyran, Ersin. *Milliyetçilikler
Meselesi ve Çağın Krizleri Üzerine: Buhran
Çağında Hükümranlık, Ulus-Devlet ve İnsan
Onuru*, İNSAMER Rapor 162. Aralık 2022.

Bu yazının içeriği ile ilgili bütün sorumluluk
müellifine aittir.

©İNSAMER 2022

Bu yayının bütün hakları mahfuzdur.

Sadece kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Nuhun Gemisi

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Nurgül Ersoy

Baskı: Pelikan Basım

Ulubatlı Hasan Caddesi No. 2

H D Blok No. 19

Başakşehir – İstanbul

İÇİNDEKİLER

Başlangıçlar	3
Kurgu ile Gerçek Arasında, Kurgusal Gerçeklik (?)	
I.	6
Halklar, Uluslar ve Azınlıklar Hükümranlık Sorunu ve Demokrasiler	
II.	9
Madunlar, Küreseller ve Devlet 'Small Politics' versus Modern Ahlakı Çıkmaz <i>Neoliberal Küreselleşme Çağında Ulusal Devletin Geleceğine Dair</i>	
III.	19
Ulusal Eğitim, 'Liberal' Milliyetçilik, Toplum Mühendisliği ve Kapsayıcılık Sorunsalı	
IV.	25
Literatür, Teori ve Politika: Karanlık Zamanlarda Dayanışma, Umut ve Toplumsal Ütopyanın Gerçekliği	
Nihai Sonuç Yok	33
Milliyetçilikler Üzerine Düşünmenin ve Söylemenin Sıradanlığı Karşısında Hakiki Siyaset	

“Ekvator veya Gana’dan gelen, dört çocuk annesi bir kadının gözüyle görebilecek miyiz dünyayı?.. Bu kadının bir suçlu olmadığını; aynen siz veya ben gibi somut bir geçmişi olduğunu, somut ihtiyaçları, arzuları ve istekleri bulunduğunu anlayabilecek miyiz? (...) Somut öteki’ye odaklanan sosyal ütopya, yabancıya sadece saygı değil merhamet de göstermemizi gerektirir... Kozmopolitanizm yerel farkların ortadan kaldırılması ya da etrafımızdakilerle aramızdaki bağların koparılması anlamına gelmez; ahlaki sempatemizin ufkunu iyice genişleterek artan sayıda insanı ‘somut ötekiler’ olarak görmemiz anlamına gelir -öyle ki, onların birer ‘genelleştirilmiş öteki’ olarak sahip olduğu haklarını savunmak için sesimizi yükseltmeye ve mücadele etmeye istekli hale geliriz.”

Şeyla Benhabib, *Buhran Çağında Haysiyet*, 2011

“Muazzam büyüklükteki Avrasya bölgesinin Balkanlaşması (belki de duruma uygun düşen terim “Lübnanlaşma”dır), yeni devletlerin hepsinin etnik, dilsel ve kültürel homojenlik iddiasında bulunduğu sürece, ne istikrarlı ne de kalıcı bir politik düzen yaratılmasına izin verir. (...) 1918’den sonraki Avrupa haritasını etnik-dilsel milliyetçilik temelinde yeniden çizme denemesi, bu girişimin ancak çeşitli halkların topluca sürülmesi ve/veya katliam ve jenosid pahasına başarıya ulaşabileceğini kanıtlamıştı. Günümüzde bu bir kere daha görülmektedir. Şimdi yeni bir istikrarsızlık, insanlık dışılık ve savaş çağıyla yüz yüzeyiz. Ayrılıkçı etnik-dilsel milliyetçilik etkili bir milletlerarası düzen yaratamadığından, sonunda bunun yerini başka bir istikrar ilkesi alacaktır.”

Eric J. Hobsbawn, *Milletler ve Milliyetçilik* [Türkçe Basıma Önsöz], 1991

BAŞLANGIÇLAR

Kurgu ile Gerçek Arasında, Kurgusal Gerçeklik (?)

“İşte savaşın bize yaptığı bu, bizi tek bir boyuta indirgemek, millet boyutuna. Yalnız burada sorun şu: Eskiden eğitimimle, işimle, düşüncelerimle, kişiliğimle -ve evet, milliyetimle de- değerlendirilirken, şimdi bunların hepsini kaybetmiş gibiyim. (...) Bir zamanlar insanların kültürel kimliklerinin bir parçası olarak üzerine titerdikleri şey artık siyasi kimlikleri hâline geldi ve üzerlerine tam uymayan bir gömleğe dönüştü. Kolları kısa gelse de, yakası sıkısa da bu gömleği giyeceksiniz çünkü giyecek başka bir

şey yok. Kısacası şu anda, yeni Hırvatistan'da, kimse Hırvat olmama hakkına sahip değil.”

Slavenka Drakulic,
*The Balkan Express*¹

“İtalya'yı yarattık, şimdi de İtalyanları yaratmalıyız.”

Massimo d'Azeglio²

‘Millet’ (nation) ne zaman doğmuştur? Milletler mi yoksa milliyetçilikler mi daha öncedir? Hangisi hangisini ortaya çıkarmıştır? Gerçekler mi kurguları, kurgular ve imgeler mi gerçekliği biçimlendirmiştir? Sorular uzayıp gidecektir. Bu soru-

¹ Aktaran Umut Özkırıklı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, 2. basım (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008 [1999]).

² Birliğini yeni sağlamış olan İtalya Krallığı Parlamentosu'nun ilk oturumunda yapılan konuşmadan.

ların bizim buradaki incelememiz açısından nasıl bir önemi vardır? Öncelikle elinizde tuttuğunuz çalışma salt kuramsal ya da tarihsel bir araştırma değildir. Fakat kaçınılmaz ve de gerekli olarak kuram ve tarih bu çalışmayı meydana getiren bileşenlerden iki tanesidir. Bunların yanı sıra bu inceleme esas itibarıyla tanıklık etmekte olduğumuz üçüncü binyılın başında ‘milliyetçilikler meselesi’ne birbirinden farklı boyutlarıyla, çeşitli yüzleri ve tezahürleriyle, yakından veya uzaktan dokunduğu komşu alanlarla kapsamlı bir şekilde ve trans-disipliner bir perspektiften ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken de zamanımızın meydan okumalarıyla yüzleşmeyi ve bunlar karşısında yeni imkânların varlığını sorgulamayı denemektedir.

Ertelenmiş ve sürekli yeniden ertelenen zamanlarda yaşamak zordur. Gerçekte bu durumda yaşamaktan dahi bahsedilemez. Kişi gelecek bir zamanda yaşayacakları uğruna içinde bulunduğu an’ı iptal eder. Bekler. Belirsiz bir gelecekteki belirsiz bir an’ı bekler. Belirsizliği beklemek, beklemenin doğasında var olan ağırlığı bir kat daha artırır. Hareketsizlik, ertelenmiş zamanların en temel karakteristiğidir. Hareketsiz bir yaşamdan bahsetmek mümkün müdür? Her canlının yaşamı hareketle başlar. Öyle ki hareket başlı başına yaşam belirtisi olarak algılanır. Ertelenmiş zamanlar, Jean Baudrillard’ın *Çaresiz*

**Doğru ile yanlışın,
kurgusal olan ile
gerçekliğin iç içe
geçtiği, birbirine sık
sık ve çoğu kere bilinçli
olarak karıştırıldığı zor
zamanlarda kurgu da
gerçeklik de insanların
zihninde anlamlarını
kaybeder; tanımsız
bir boşlukta yüzen
kavramlar gibi bağlam
dışı ve anlamsız seslere
dönüşürler.**

Stratejiler’indeki (çev. Oğuz Adanır, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2021) etkileyici ifadeleriyle “herkesin her şeyden haberdar olup hiçbir şey yapmadığı, her şeyle dayanışma içinde görünüp yerinden bile kıpırdamadığı...” zamanlardır. Belki ertelenmenin ardında yatan en önemli etken bireyin ve toplumun kendini çaresiz hissedişidir. Bu duygu hareketin önündeki en temel engellerden biridir. Çaresizlik çoğu zaman hareketsiz kılar. Yine de çaresiz kişi ve toplumlar konuşmaktan ve ‘çaresiz stratejiler’ geliştirmekten geri durmazlar. Bu, onlara sahte bir ‘bir şeyler yapıyormuş olma’ hissi verir. Oysa bugün performatif bir self-kandırmaca, ertelenmiş zamanların üzerini örtmektedir.

18. yüzyılın son çeyreğinden bu yana 'millet' ve 'milliyetçilik' kavramları dalga dalga tüm dünyaya yayılarak hem geleneksel toplumsal-politik yapıları alt üst etmişler hem de insanoğlunun düşünüş ve bağlılık biçimlerinde köklü dönüşümlere yol açmışlardır.

Doğru ile yanlışın, kurgusal olan ile gerçekliğin iç içe geçtiği, birbirine sık sık ve çoğu kere bilinçli olarak karıştırıldığı zor zamanlarda, kurgu da gerçeklik de insanların zihninde anlamlarını kaybeder; tanımsız bir boşlukta yüzen kavramlar gibi bağlam-dışı ve anlamsız seslere dönüşürler. Oysa sözcüklerin de bir tarihi ve tanıklıkları vardır. 18. yüzyılın son çeyreğinden bu yana 'millet' ve 'milliyetçilik' kavramları dalga dalga tüm dünyaya yayılarak hem geleneksel toplumsal-politik yapıları alt üst etmişler hem de insanoğlunun düşünüş ve bağlılık biçimlerinde köklü dönüşümlere yol açmışlardır. Bir zamanların bu en 'ilerici' ve 'devrimci' kavramları zamanla kendileri de dönüşüme uğramış, günümüzde sert kamusal tartışmalara sebep

olan politik-ideolojik tercihlere evrilmişlerdir. Bugün 'milliyetçilik(ler)'-kurgusal/tahayyül edilmiş bir gerçekliğe (*imaginative reality*) sahip olarak birbirinden çok farklı bağlamlarda kullanılsa ve anlaşılrsa dahi günümüzün hâkim politik-toplumsal paradigmasını oluşturmaya devam etmektedir. Yine de Fransız Devrimi'nden 21. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geride bıraktığımız yaklaşık iki buçuk asırda kendisine yüklenen anlamlar ve misyonlar farklılaşmış olsa da milliyetçi jargonun temelinde yatan varsayımın pek değişmediğini söyleyebiliriz: 'biz' ve 'diğerleri' karşıtlığına dayanan; kötülüğün (*evil* ya da *error*) siyaseti karşısında, muğlak bir zeminde tanımlanmış, çoğu zaman verili kabul edilen ve homojen bir çoğunluğun aidiyetini ifade eden 'millî kimlik'/'millî çıkar' temelinde iyinin siyasetini egemen kılmak. Bir başka ifadeyle iki zıtlık 'biz ve onlar'; 'iyi ve kötü' üzerine kurulu ve varlığını bu zıtlıklar arası gerçek ve/veya kurgusal sürekli bir çatışma durumuna borçlu, söylem ve eylem düzeyinde kitlesel psiko-politik araçları yoğun biçimde kullanan hükümranlığa mahsus buyurgan bir edayla karşı karşıyayız. Burada bir noktanın daha altını çizmek gerekiyor; kitlesel bir psiko-politikaya rağmen milliyetçi üst kadrolar ve programları çoğu zaman oldukça elitist bir karaktere sahiptir.

I. HALKLAR, ULUSLAR VE AZINLIKLAR

Hükümranlılık Sorunu ve Demokrasiler

'Siyasal'ın geleneksel kalıplara bağlı olarak belirli çerçeveler ve sınırlar dâhilinde kurgulandığı ve anlaşıldığı 30-40 yıl öncesine göre günümüzde artık hayli akışkan bir durumla karşı karşıyayız. Bu, elbette eski kalıpların bugünden yarına ortadan kalkacağı anlamına gelmiyor. Tarihsel süreç bir tür 'geçişkenlikler zinciri' oluşturarak akar; eski ile yeni her zaman iç içe geçmiş olarak varlıklarını sürdürür. Milliyetçi söylemin (*nationalist discourse*) politik formu olan 'ulus' ve onun bölünmez, kayıtsız şartsız hükümranlılığının (*egemenlik, sovereignty*) politik örgütlenmesini ifade eden 'ulus-devlet'; genellemeler yapmamıza olanak verecek birtakım önemli benzerliklerin varlığı kadar her bölgenin kendine has toplumsal-kültürel koşullarının belirli bir süreç içerisinde değişip dönüşmesi neticesinde

ortaya çıkmıştır. Bu süreçte eski aidiyet ve bağlılıkların belki önemli bir kısmı, yeni bir aidiyet formu olarak kitlelere sunulan 'ulus' çerçevesi içinde farklı anlamlar kazanıp yeniden yorumlanarak varlıklarını devam ettirdiler. Milliyetçi öncüler ve aydınlar, içerisinde nüfusun çok çeşitli dilsel, dinsel, etnik ve kültürel gruplarını barındıran 'halk' olgusunu, bütün yurttaşların 'eşit'liği ve aynılığı varsayımına dayanan, bütüncül (*holistic*) ve homojen bir 'ulus' tahayyülü ile özdeşleştirdiler. Bunun sonucunda parçalanamaz bir 'ulusal egemenlik' nosyonu gerçek bir 'halk egemenliği' imkânının yerine ikame edildi. 'Halk' olgusunu yaşayan ve hareketli, kompleks bir gerçeklik olarak düşünecek olursak aslında onun kendi söz ve eylem hakkını başkalarına devretmeye ne niyeti ne de rızası vardı. Daha doğrusu çoğu za-

Milliyetçi söylemin politik formu olan 'ulus' ve onun bölünmez, kayıtsız şartsız hükümrancılığının politik örgütlenmesini ifade eden 'ulus-devlet'; genellemeler yapmamıza olanak verecek birtakım önemli benzerliklerin varlığı kadar her bölgenin kendine has toplumsal-kültürel koşullarının belirli bir süreç içerisinde değişip dönüşmesi neticesinde ortaya çıkmıştır.

man onun ne düşündüğü sorulmadı bile. Dünyanın pek çok yerinde sömürgecilik sonrası kurulan post-kolonyal devletler öncelikle kendi halklarından bu tür homojen ulus inşalarına giriştiler. Ne var ki kısa süre zarfında, sömürgecilik karşıtı bağımsızlık mücadelesini de yürütmüş olan bu yeni yönetimlerle geniş halk kesimleri arasında derin ayrılıklar ortaya çıktı. Büyük hoşnutsuzlukların olduğu durumlarda hükümrancılar şiddete başvurmadan evvel kitlelerin rızasını kazanacak politik manipülasyonlara başvururlar. Kendilerini halkla özdeş gösterecek popüler bir söylem ve esas problemlerin üzerini örtecek popülist politikalar ilk anda devreye sokulacak manipülatif araçlardır. Böylece hükümrancı sınıfların ve birçok yerde gücü onlarla paylaşan oligarşik yapının ideolojisi olarak milliyetçilik, 'gerçek bir

siyaset' ve halkın siyasal katılım imkânını boğan, ideolojiler üstü bir konum elde eder. Bu konumun hiçbir şekilde sorgulanması mümkün değildir ve ulusun bütününden topyekûn bir hâlde huşu duygusuyla tam bir sadakat beklenen 'yüce' bir siyaseti işaret eder. Elbette bu durumun sadece post-kolonyal devletlerde yaşandığını söylemiyorum. İleri derecede sanayileşmiş, kapitalist seçim demokrasilerinde geçmişten günümüze bu süreç çok daha incelikli ve karmaşık bir biçimde işlemektedir.

Anglo-liberalizmin kurucu isimlerinden John Stuart Mill şöyle yazmıştır (1862): "Farklı milliyetlerden oluşan bir ülkede özgür kurumların olması neredeyse imkânsızdır. (...) Ortak his paylaşmayan insanlar arasında, özellikle de farklı dilleri konuşuyorlarsa, temsili bir hükümetin işlemesi için gerekli olan ortak bir düşünce var olamaz."³ Açıkça anlaşılacağı üzere, Mill'in kendi zamanından günümüze kadar, bugün artık tüm dünyaya yayılmış biçimiyle Batı Avrupa menşeli liberal/temsili demokratik ulus-devlet modeli ile 'milliyet(çilik)ler meselesi' arasında yakın ve doğrudan bir ilişki vardır. Şu anda Birleşmiş Milletler (BM) üyesi olan 190'ı aşkın devletten büyük çoğunluğunun etnik ve kültürel açılarından homojen bir nüfusa sahip olmadığı bilinmektedir. O hâlde bu devletlerin nasıl olup da birer ulus-devlet olarak isimlendirildiğini ya da yeryüzünde en asgari bir tahminle 3.000'i aşkın farklı millet olduğu hesaba katıldığında BM'nin hangi milletleri temsil ettiği için bu isimle anıldığını

³ John Stuart Mill, *Considerations of Representative Government, Utilitarianism, On Liberty and Considerations on Representative Government*, H.B. Acton (ed.), (Londra: J.M. Dent and Sons, 1976 [1862]).

sorgulamak meşru kabul edilmelidir.⁴ Ancak daha da önemlisi, bu uluslararası ‘-miş gibi yapmanın’ arkasında yatan şeyin modern liberal ulusal demokrasileri kuran düşünce olmasıdır: yukarıda da işaret edilen bu ulusal inşa faaliyetini biraz farklı ifade edecek olursak, sınırları öyle ya da böyle belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde yaşayan heterojen nitelikte gerçek bir ‘halk(lar)’ topluluğu ile bu halk(lar) arasında baskın ve genelde çoğunluğu oluşturan bir tanesi üzerine kurulu homojen tek ‘ulus’ imgelemine/tahayyülünü özdeşleştirmek. Bu kurgu, Avrupa tarzı -aralarındaki farklılara rağmen ister İngiliz liberalizmi isterse Fransız cumhuriyetçiliği modelinde olsun- liberal demokrasilerin üzerine bina edildiği en temel varsayımdır. Buradaki demokratik hak ve özgürlükler ise öncelikle ve özellikle egemen ulusal topluluk ve bu topluluk içerisinde asimile olmayı başarabilmiş olanlar için tanımlıdır. Bunlar ‘eşit’ tirler. Diğerleri ise ‘ulusal/bölgesel azınlıklar’ı oluştururlar. Fransız cumhuriyetçiliğinin daha radikal hükümler retoriğinde ise ‘cumhuriyetin değerleri’ karşısında açık birer tehdit olarak kodlanırlar. Dünyanın pek çok yerinde nihai sonuç, ‘iyi’ nin siyasetini ve ‘halkın/milletin egemenliği’ ni temsil eden hükümler milliyetçiliğin söylemi karşısında ‘kötülüğün’ siyaseti olarak ‘etnik/ayrılıkçı/bölücü’ milliyetçiliklerin meydan okumasıdır. Hükümler baskı ve şiddetin her türü neticede kaçınılmaz olarak bir ‘savaş hâli’ doğuracaktır. Bugün tanıklık et-

Hükümler baskı ve şiddetin her türü neticede kaçınılmaz olarak bir ‘savaş hâli’ doğuracaktır. Bugün tanıklık ettiğimiz ve birbirinden çok çeşitli söylemlerle meşrulaştırılmaya çalışılan çatışma, savaş ve işgallerin arkasında hükümlerlik sorunu ve onun bir uzantısı olarak ‘egemen milliyetçilikler’ meselesi yer almaktadır.

tiğimiz ve birbirinden çok çeşitli söylemlerle meşrulaştırılmaya çalışılan çatışma, savaş ve işgallerin arkasında hükümlerlik sorunu ve onun bir uzantısı olarak ‘egemen milliyetçilikler’ meselesi yer almaktadır.

Elie Kedourie’nin milliyetçilik çalışmalarını literatüründe öncü bir yer edinen eserinden şu çarpıcı ifadelerini tam da burada alıntılama izin verin:

“Ulusal devlet ulusun üyeleri olarak herkese eşit davrandığını iddia eder ve bu adillik ilkesi yalnızca bir grubun diğeri üzerindeki tiranlığını gizlemeye hizmet eder. Ulusun, ulusun tüm üyelerinin, aynı ruhla hareket etmesi gerekir. Farklılıklar bölücüdür ve bu nedenle vatana ihanettir.”⁵

⁴ Bu tartışma için bk. Ephraim Nimni, “Uluslar, Bölgesel Azınlıklar, Demokratik Teori ve Ulusal Kendi Kaderini Tayin Hakkı”, 21. *Yüzyılda Milliyetçilik - Teori ve Siyaset* içinde, (der.) Elçin Aktoprak ve A. Celil Kaya (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), ss. 175-209; buradaki ilgili yer için bk. s. 183.

⁵ Elie Kedourie, *Nationalism* (Londra: Hutchinson, 1960), s. 127.

II. MADUNLAR, KÜRESELLER VE DEVLET

'Small Politics' versus Modern Ahlaki Çıkmaz

"... (D)evlet hem özgürlüklerimizin hem de tutsaklıklarımızın zemini olan, tartışmalı bir kurumdur."

James C. Scott,
Seeing Like a State, 1998

"Ulusal yurtseverliğe alternatif olarak, günümüzde ulus-aşırı şirketler ve bankalar ile kumarhane işletmecileri tarafından teşvik edilen pazar güdümlü küreselleşmenin ortaya koyduğu zorluğu ele almaksızın, vizyoner bir kozmopolitlik ortaya atmak güncel bir bulanık masumiyet formuna kapılma riski taşır."

Richard Falk, "Revisioning
Cosmopolitanism", 1996

"Şeriatın ahlaki eğilimi, Müslüman dünyasında sömürgeciliğin yanında bir diken gibiydi; çıkarılması gereken bir diken... Modernite ve onun devleti şeriatı kendi şartları ile kabul edemedi ve edemez; çünkü bu şartlar ahlaki ve eşitlikçi iken, devlet ve onu üreten dünya ise ahlaki ikincil bir alana sürgün etmiştir... Sömürgeciliğin merkezî alanı ekonomik ve politiki, ahlaki değildi. Böylece ekonomi ve politik olan, modernitenin ve onun yükselen küreselleşmesinin merkezî alanı olmayı sürdürdü."

Wael B. Hallaq,
The Impossible State, 2013

‘Milliyetçilikler meselesi’nin farklı tezahürleri daha başlangıçta bizim iki politika yapım biçimi arasında önemli bir ayırım yapmamızı gerektirir. Bir yanda yukarıdan, birçok noktası bilinçli olarak belirsiz bırakılmış bir politik program eşliğinde genelde anti-entelektüel bir yaklaşımla geleneksel, yozlaşmış yerleşik düzen (*establishment*) içerisinde mevcut parti politikalarına dâhil olarak gerçekte o düzenin dayanaklarını oluşturan milliyetçi elitler vardır. Buna karşılık diğer yanda çok çeşitli nedenlerden ötürü ve birbirinden çok farklı talepleri gündeme getirmek amacıyla yine muğlak bir ‘program’ etrafında bir araya gelmiş geniş halk yığınları mevcuttur. Eğer ‘gerçek bir siyaset’ imkânını gözetiyorsak, düzenin bir parçası hâline çoktan gelmiş, hükümrânın ideolojik bir aracı olarak elitist bir milliyetçilik söylemi ve politikaları ile daha aşağılardan, dipten gelen ve aslında yerleşik düzenin çürümüşlüğüne bir tür başkaldırı niteliği taşıyan, doğrudan eyleme dayalı bir halkçılığı birbirinden ince ve dikkatli bir çizgiyle ayırmamız gerekiyor. Bu ikincisi, dolaysız bir biçimde ‘demos’a, ‘toplumsal’ olana ve onun daha geniş ve çeşitli kesimlerine dayanması itibarıyla daha ‘demokratik’ nitelikler taşır. Bu noktada, pek çok siyaset bilimci açıkça hoşlanmayacak olsa da siyaset ve toplum kuramcısı, aynı zamanda post-kolonyal çalışmaların öncü isimlerinden Partha Chatterjee’nin konuyla ilgili yaptığı değerlendirmeye atıf

Kapitalist küreselleşmenin ve sermaye hareketlerinin bu denli sınırsızca ve merhametsizce yayıldığı, madun kesimlerin bu kadar savunmasız bırakılarak ezildiği günümüz koşullarında yine de tek seçenek, yaşayabilir bir başka seçenek üzerine düşünmek olmalıdır.

yapmak faydalı olacaktır. Chatterjee bir yerde gayet cesurane bir biçimde şöyle der: “(...) popülizmin [halkçılığın] çağdaş dünyanın demokratik siyasetinin etkili bir biçimi olduğunu söylemeye varacak kadar ileri gideceğim. Çağdaş tarihin bu koşulu yaratan spesifik nedenleri olduğunu söylemeye gerek bile yok. Bu nedenlerin kapitalizm ve yönetimsellik çok yakın bir ilişkisi var.”⁶ Bu bağlamda, *The Politics of the Governed: Reflections on Popular Politics in Most of the World* (2004) isimli eserinde de bölünemez bir hükümrânlık anlayışına dayanan homojen bir ‘ulus’ kavramı ile bir ülke üzerinde yaşayan nüfusu oluşturan çok çeşitli, heterojen ‘toplumsal’ kavramı arasında kilit öneme sahip bir ayırım yapar -ki bu ayırma daha sonra döneceğiz. Chatterjee’ye göre, bu iki kavram arasındaki bağ, modern politik rejimlerin geliştirdiği yönetim araçları ve teknikleri aracılığıyla kurulur (s. 27 vd.). Söylemeye gerek bile

⁶ Partha Chatterjee, “Ütopik ve Gerçek Zamanda Halk”, 21. *Yüzyılda Milliyetçilik - Teori ve Siyaset* içinde, der. Elçin Aktoprak ve A. Celil Kaya, ss. 19-46; alıntı için bk. s. 32.

yok; Chatterjee popülist politikaların, en azından belli durumlarda ve belirli biçimlerinin doğurabileceği potansiyel ‘yıkıcı’ tehlikelerin farkındadır. Fakat o, burada, yani ‘yönetilenlerin siyaseti’nde, bir diğer ifadeyle sıradan insanların günlük siyasetinde, “istisnası olmaksızın her zaman mülk ve uzmanlık oligarşileri” olarak gördüğü modern demokrasiler içerisinde, yeni ve çoğu zaman doğaçlama siyasal pratikler ve mobilizasyon stratejileriyle oluşan bir direniş imkânı görmektedir.

Dolayısıyla milliyet ve milliyetçiliklerle ilgili durumun modern insanın yaşamını çepeçevre kuşatan bir dizi can alıcı mesele ve problemle ilintili bir hâle evrildiği günümüzde -en azından bu makaledeki tartışma çerçevesinde- basit bir biçimde, her türden milliyetçilik düşüncesini/hareketini reddetmek veya desteklemek bir çözüm sunamayacağı gibi; ‘devlet’ olgusu karşısında da acele ve kolay(cı) bir yargıda bulunmak zorlaşmaktadır. Öyle ki yukarıdaki epigrafta Richard Falk’ın altını çizdiği “ulus-aşırı şirketler ve bankalarla kumarhane işletmecileri tarafından teşvik edilen [serbest] pazar güdümlü [yırtıcı] küreselleşmenin” sonuçlarını hesaba katmadan düşüncesizce ‘devletin zayıflamasını’ alkışlamak da en hafif tabirle bir görüş körlüğünden başka bir şey olmayacaktır. Elbette klasik hükümran milliyetçilik modeline yaslanan bir ‘ulus-devlet’ savunusunda bulunmuyorum. Müesses nizamın bir parçası olarak egemen milliyetçilik söylemleri ve politikala-

rı, bu çerçevede homojen ve yekpare ikonografik bir ‘ulus’ imgesi ve bunlar üzerinde yükselen formal bir örgütlenme modeli olarak ‘ulusal devlet’, özellikle toplumsal kutuplaşmalara, bölünmelere ve ayrımcılığa neden olduğu için haklı bir biçimde eleştirilmelidir. Ancak kapitalist küreselleşmenin ve sermaye hareketlerinin bu denli sınırsızca ve merhametsizce yayıldığı, madun kesimlerin bu kadar savunmasız bırakılarak ezildiği günümüz koşullarında yine de tek seçenek, yaşayabilir bir başka seçenek üzerine düşünmek olmalıdır.

Batı dışı toplumların geniş kesimlerini oluşturan yoksul ve madun kesimlerin, küreselleşmenin ve sermayenin %1’lik zengin azınlığa sunduğu fırsatlara ve refaha erişme imkânının hiç olmadığı bir dünyada, en can yakıcı sorunların başında kuşkusuz uçurumsal bir eşitsizlik ve uç noktada bir temsil adaletsizliği gelmektedir. Yerleşik düzenin dışına itilmiş, böylece yabancılaşmış bu geniş halk yığınları için yaşama tutunabilmek ve hayatta kalabilmek tek lüksleri olarak gözlerimizin önünde durmaktadır. Yine de bu çaresizlik onlara gündelik manada müthiş bir doğal eyleycilik (aktivizm) potansiyeli sunar. Yoksul kesimlerin bu türden eyleyciliği ‘küçük ve yerel politika’ (*small-local politics*) olarak önem taşır. Çoğu zaman sessiz ve alttan akan bir karaktere sahip olduğundan hükümran için genellikle bir tehdit olarak algılanmaz. Ancak bazen küçük bir kıvılcım, yıllarca sessiz bir biçimde süregelen bu mücadeleyi kolektif ve

ulusal, hatta bölgesel düzeyde bir büyük devrimci harekete dönüştürebilir. 2010 yılı sonlarında Tunus'ta genç ve yoksul bir seyyar satıcının, hükümranlılığın on yıllarca devam eden baskısı ve şiddeti karşısında artık sessiz kalmayarak kendini ateşe vermesi sonucunda bütün bir Arap dünyasının politik-toplumsal kaderini etkileyecek biçimde halkçı-devrimci hareketlerin ortaya çıkması, bu sürecin en etkileyici örneklerinden biri olarak okunmalıdır. Radikal bir eşitsizliğin ve adaletsizliğin doğurduğu şiddetin hüküm sürdüğü bir toplumsal ortamdan yine aynı derecede radikal ve özgürleştirici popüler hareketlerin ortaya çıkmasına şaşdırmamak gerekir.

Günümüzde bir bütün olarak küresel Güney'e baktığımızda buradaki halkların büyük meydan okumalarla karşı karşıya bulunduğunu görmemek imkânsızdır. Şu temel birkaç soru üzerinde düşünmek yararlı olacaktır. Klasik emperyalizm ve kolonyalizm sonrası dönemde Batılı modelin ithal edilmesiyle ortaya çıkan yeni 'ulus-devlet' buradaki toplumsal kesimleri ve özellikle madunları/alt sınıfları temsil etmede başarısızlığa uğrarken, bu durumun nedenlerini, de-kolonizasyonun başarısızlığında ya da tamamlanamamasında mı, radikal piyasacı kapitalist küreselleşme süreçlerinin hem devleti hem de zaten zayıf durumda olan (sivil) toplumsal yapıları tahrip etmesinde mi, yoksa tamamen kötü yönetime bağlı iç dinamiklerde mi aramalıyız? İçinde bulunulan ağır çıkmazın, Üçüncü

Radikal bir eşitsizliğin ve adaletsizliğin doğurduğu şiddetin hüküm sürdüğü bir toplumsal ortamdan yine aynı derecede radikal ve özgürleştirici popüler hareketlerin ortaya çıkmasına şaşdırmamak gerekir.

Dünya'da veya daha genel bir ifadeyle Batı dışı dünyada -Batı'dakine çok benzer biçimde- 'milliyetçilikler meselesi'nin giderek tehlikeli bir hâl almasında nasıl bir etkisi olabilir?

Küresel Güney'de post-kolonyal durum ve ona sinmiş olan 'kapitalizmin hayaleti' eski sömürge halklarının omuzlarında taşımak zorunda oldukları büyük bir yükür. Bu yükü ne zaman omuzlarından kaldırıp atmak isteseler karşılıklarına bir diğer etkin aktör dikilir: (ulus-) devlet. Kapitalist küreselleşmenin tüm yıkıcı etkilerine korunmasız bir biçimde açık olan bu toplumlarda 'devlet', 'küreseller'le birlikte iş görür. Ulus-aşırı (*transnational*) aktörlerin, küresel sermayenin ve oligarkların bu eski sömürge topraklarında rahatça, 'yasal' olarak faaliyetlerini sürdürebilmesi için gereken koruyucu düzenlemeleri yapar; onlar için kolaylıklar ve birçok alanda muafiyetler tanır. Böylece yeni-sömürgeci düzen ile post-kolonyal durum iç içe geçmiş olduğu hâlde, madun kesimlerin maruz kaldıkları yoksunluk du-

'Devlet'in; madun kesimlerin, sıradan insanların, kısacası kendi halkının iradesi ve sözcüsü olamaması noktasındaki derin zaaf Üçüncü Dünya'da, Afrika ve Ortadoğu toplumlarında, Müslüman ülkelerin neredeyse tamamında hayli yaygındır.

rumu (*the state of deprivation*) daha da ağırlaşmıştır. Üçüncü dünyada 'devlet' her yerdedir; 'küreseller'in tutturdukları kozmopolit şarkılara rağmen erimemiştir, bilakis bazı alanlarda yeni ve etkili mevziler kazanmıştır. Ama bu durum -yani 'devletin ilerlemesi'- sıradan insanların ve madun kesimlerin yaşam koşullarının gerilemesiyle paralel bir seyir takip etmektedir. Buna da şaşmamak gerekir, zira John Hutnyk'in ileri sürdüğü gibi;

*"Ulus-devlet bulaşabileceği her şeye bulaşmaya devam eder. Ulus-devlet, kapitalist ilişkilerin yaşamlarımızın her unsuruna nüfuz etmesi anlamına gelen gerçek tabiiyetin etkin aktörüdür... Dünya Bankası'nın ve Uluslararası Para Fonu'nun toplantılarını tazyikli sularla ve göz yaşartıcı gazlarla koruyan da ulus-devlettir."*⁷

Küreselleşme çağında 'devlet'in bil-hassa küresel Güney'de üstlendiği bu yeni ve etkin konumu açıklamak istedim; çünkü günümüzün 'milliyetçilikler meselesi' ile 'devlet'in konumu, niteliği ve işlevi arasındaki bağlantı üzerine süregiden bir tartışma vardır. Ben 'devlet' olgusunu ne nötr bir nesne olarak algılıyorum ne de bu zor kavramı 'tüm kötülüklerin anası' olarak düşünüyorum. Modern toplumlar için 'devlet'in nasıl alımlandığı konusunda ünlü Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nün özlü açıklamasından yararlanacağım: "Devlet ne egemenlerin hizmetindeki bir iktidar aygıtına ne ihtilafların soğurulduğu tarafsız bir mekâna indirgenebilir; devlet, hayli ileri derecede ayrılmış toplumlarda, toplumsal hayatın bütünü yapılandıran müşterek inanç formunu oluşturur."⁸ Devlet, bu tanımda olduğu gibi eğer kolektif olarak toplumsal yaşantımızın tüm alanlarını kuşatan ve biçimlendiren bir inanç formu ise, bu durumda o aynı zamanda yüksek düzeyde açık bir kamusalılığı (*publicite*) ve çıkarırsızlığı (*desinterressement*) içermelidir.⁹ Bu, yukarıda işaret ettiğim köklü eşitsizlik ve derin bir temsil adaletsizliği sorunları için yaşamsal önemdedir. Yine de tek başına bu koşula erişim, (ulus-) devletin sınırları dâhilinde yaşayan tüm yurttaşlara eşit bir biçimde dağıtılmadığından sorunları ortadan kaldıramaz. Modern

⁷ John Hutnyk, "Tales from the Raj" dan aktaran Meyda Yeğenoğlu, *Avrupa'da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016), s. 83.

⁸ Bourdieu'nün 1989 ile 1992 yılları arasında College de France'da düzenli olarak verdiği "Devlet Üzerine" dersleri için bk. Pierre Bourdieu, *Devlet Üzerine - College de France Dersleri (1989-1992)*, çev. Aslı Sümer (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

⁹ Krş. Bourdieu, *age.*, ss. 17-18 vd.

devletlerde kamusalığa ulaşım, şu veya bu derecede, sınıfsal-kültürel etmenler tarafından katmanlaştırılmıştır. Özellikle Üçüncü Dünya’da, post-kolonyal ulus-devlet bu katmanlaşmanın sürdürülmesinde başat aktör konumundadır. Böylelikle kamusal alan madun kesimlere neredeyse tamamen kapanmakta; bu çıkarsızlık alanı, çıkar gruplarının kuralsızca cirit attığı bir büyük rekabet alanına dönüşmektedir. Geniş halk kesimleri ve sıradan insanların gündelik yaşamsal krizlerinin her geçen gün artarak derinleştiği bu koşullar altında, yerleşik düzenin hükümran elitleri için düzenin devamı adına başvuracakları en büyük sembolik sermaye kaynağı, milliyetçi jargonun içerisinden çekip çıkartılır. Ancak çoğu zaman madun kesimler için bu, bir sembolik şiddet işlevi görür ve kullanılan dışlayıcı, üst hegemon dil onları daha da yabancılaştırır. ‘Devlet’in; madun kesimlerin, sıradan insanların, kısacası kendi halkının iradesi ve sözcüsü olamaması noktasındaki bu derin zaaf Üçüncü Dünya’da, Afrika ve Ortadoğu toplumlarında, Müslüman ülkelerin neredeyse tamamında hayli yaygındır.

Bu noktada konuya farklı bakış açılarından yaklaşan iki seçkin hukuk bilgininin görüşlerine başvurmayı yararlı görüyorum. Tunuslu hukuk profesörü Ali Mezghani, *Tamamlanmamış Devlet: Arap Ülkelerinde Hukuk Sorunu* (2011) başlıklı çalışmasında¹⁰ bu ülke-

lerde henüz modern ulus-devletin oluşumunun tamamlanmadığını, bu nedenle de bir ‘devlet’ olarak toplum karşısında işlevlerini yerine getirmekten aciz kaldığını savunur. Uzun bir tarihsel süreç içerisinde devlet ile din ve hukuk arasındaki ilişkileri değerlendiren Mezghani, Müslüman Arap devletlerinin bir ‘hukuk’larının olmadığı sonucuna varır. Mezghani, tarih boyunca hukuki alanın siyasi iktidar tarafından ‘din adamları sınıfı’na (*ulema*) teslim edildiğini, karşılığında da onlardan siyasi otoritenin eylemlerini sorgulamalarının beklendiğini belirtir. Günümüzde de bu durumun benzer bir biçimde devam ettiğini ileri süren Mezghani, bu nedenle bahsi geçen ülkelerin, modern bir devletin mutlak surette sahip olması gerekli olan pozitif hukuku geliştiremediklerini tartışır. Dolayısıyla Tunuslu hukukçuya göre, birer ‘devlet’miş gibi görünen Arap ülkeleri gerçekte öyle değildirlere; eksiktirlere. Arap toplumlarının içinden geçtikleri krizin sahici kökleri de burada, ‘hukuk(suzluk) sorunu’nda yatmaktadır.

Mezghani’nin ‘devlet’in niteliğine dair yaptığı tartışmada ‘pozitif hukuk’ mefhumunu öne çıkarmasına karşın, önde gelen İslam hukuku otoritelerinden Nasıralı (Filistin) Wael B. Hallaq, *İmkânsız Devlet* (2013) adlı eserinde¹¹ öncelikle hukuk ve ahlak-etik arasındaki ayrımın modern bir hükümranlık ve iktidar görüşünden

¹⁰ Tam künyesi: Ali Mezghani, *L’Etat Inacheve - La Question du Droit Dans les Pays Arabes*, Editions Gallimard, 2011 [Türkçe çev. Ahmet Arslan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015].

¹¹ Wael B. Hallaq, *The Impossible State: Islam, Politics, and Modernity’s Moral Predicament*, (New York: Columbia University Press, 2013); Türkçesi için: *İmkânsız Devlet*, çev. Aziz Hikmet, (İstanbul: Babil Kitap, 2019).

kaynaklandığını belirterek, 19. yüzyıl başlarına kadar İslam hukukunun (*Shari'a*) “hem toplumu hem de yönetimi düzenleyen en üst ahlaki ve yasal kuvvet” olduğunu savunur. “Paradigmatik bir ‘hukuk’” olan *Shari'a* “toplumlar ve onları yöneten iktidardaki hanedanlar tarafından yüksek ve genel normların merkezî bir sistemi olarak kabul ediliyordu.” (s. 13). Hallaq, bu sistemin kolonyalist Avrupa devletleri tarafından parçalandığını ve içinin boşaltıldığını düşünür. Bununla birlikte, ona göre, hukuk ve ahlak ayrımı politik ve sosyolojik hükümlerliliğin tanınmasını yansıtır. Modern pozitif hukuk, egemen iradenin buyruğu iken; İslam hukuku “doğası gereği çoğulcu ve nihai olarak kozmik ahlaki zorunluluklara için maddi, ilke temelli atomik kurallardan oluşur.” Müslüman toplumların günümüzde “devletin ve onun egemeninin pozitif hukukunu” kabul etmesi, modern koşullara göre etik standartlarını değiştirebilen bir politik iradede doğan yasanın kabul edilmesi

anlamına gelir (s. 159). Buradaki asıl problem, dünyada nihai söz sahibinin artık ‘ahlak’ değil, hükümlerlik iktidar olgusu olarak belirmesidir. Hallaq’a göre bu koşullarda ‘imkânsız’ olan sadece Müslümanların ‘İslami devlet’ inşası girişimleri değil, aynı zamanda topyekûn modern projenin kendisidir. Modern politik-toplumsal proje ve bu arada ‘modern devlet’in bizatihi varlığı moral-ahlaki bir çıkmazla karşı karşıyadır ki, bu durumun sürdürülebilirliği oldukça tartışmalıdır. Bu bağlamda iki yöntemsel-etik büyük soru yanıtlanmayı beklemektedir. Modern ulus-devletin hukuku ne ölçüde kapsayıcı olabilir? Modern politik-toplumsal örgütlenme, ‘ulus’ kategorisinin ötesinde ve etik bir zemin üzerinde kuşatıcı bir karakterde yeniden inşa edilmesi mümkün bir şey midir? Ancak öncelikle tarihin şu anında ulus-devletin ve ‘insan’ın içinde bulunduğu koşullarda ‘devlet’in geleceğine dair yukarıda söylenenlere ilaveten daha geniş bir parantez açmama izin verin.

Neoliberal Küreselleşme Çağında Ulusal Devletin Geleceğine Dair

Bugün, 21. yüzyılın ilk çeyreğini geride bırakmaya hazırlanırken, insanlık büyük bir buhranın içinde olduğu hâlde, insan onuru dünyanın pek çok köşesinde ayaklar altında çiğnenirken, bu onuru sadece ve sadece ‘insan’ olma ve kalabilmede aramak yerine o veya bu aidiyete mensup bulunmayı fetişleştirenler tarafından yeryüzü neredeyse bir cehenneme dönüştürül-

mek üzere. Nasıl bir enkaz üzerinde yaşadığımızı hatırlamak için yalnızca şu son beş-on yıl içerisinde Akdeniz’in trajedisine bakmak yeterli gelecektir. Belki bir oyundan henüz kalkmışken Akdeniz’de dehşet içinde uykuya dalan ve bir daha uyanamayan türlü renklere mensup çocuklar hükümlerlik tartışmasında hangi kutsalın sembolü oldular? Yoksa Filistin’de her

şeyi unutup da sahilde oyun oynarken keskin nişancılar tarafından vurulan çocuklar mı belirleyecek Kudüs'ün statüsünü ve hükümlerini haklarını? Ya da Filistinli gariban köylünün ekmeğindeki teknesi olan ve aynı zamanda ekmeğine katık yaptığı zeytin ağaçlarından yüzlercesi, hatta binlercesi ulusal hükümler bakanlığıyla ateşe verilip de börtü-böceklerle birlikte yakıldığında hangi barışın sembolü olacak zeytin dalı?

Neoliberal küreselleşme ve ona eşlik eden baş döndürücü hızdaki teknolojik dönüşüm son 30 yıla damgasını vurmuşken bunca milliyetçilik ve ulus-devlet tartışmaları ilk bakışta biraz tuhaf görünüyor. 1990 sonrası oluşturulan mutlak bir iyimserlik ve zafer havası içinde öldüğü söylenen neredeyse bütün illiberal ve otoriter akım ve ideolojiler, siyaset yapma biçimleri, sanki tekrar hortlamışçasına büyük bir belirsizliğin ve kararsızlığın hâkimiyeti her sahada hissediliyor. Soğuk Savaş'ın bitimini takip eden yıllarda ünlü Amerikan stratejist ve siyaset bilimcisi Francis Fukuyama tarafından 'tarihin sonu' ilan edilmişti -Fukuyama'ya ileride tekrar döneceğiz- şimdi *tarih geri döndü*. Bugünlerde sıkça 'yükselen' bir milliyetçilikten bahsediliyor. Oysaki son küreselleşme dalgası ile birlikte ulus-devletin ve onun sınırlarının aşındığı, yeni bölgesel ve küresel aktörlerin giderek ulus-devletin yerini alacağı yönünde analizler yapılmaktaydı. Gerçekten de 1990'lı yıllarda bir yandan 'sınır tanımayan' çok-uluslu şirketler, öte

Bugün, insanlık büyük bir buhranın içinde olduğu hâlde, insan onuru dünyanın pek çok köşesinde ayaklar altında çığnenirken, bu onuru sadece ve sadece 'insan' olmada ve kalabilmede aramak yerine o veya bu aidiyete mensup bulunmayı fetişleştirenler tarafından yeryüzü neredeyse bir cehenneme dönüştürülmek üzere.

yandan bölgesel birliklerin oluşması ve etkinliklerini arttırmaları ulusal devletin hükümlerinin tartışılmasına zemin hazırlamıştı.

Diğer yandan, özellikle 1980'li yıllardan itibaren küresel 'Güney'in neoliberal politikalar aracılığıyla ulus-aşırı sermayenin nüfuzuna ve dünya pazarlarına açılması, bu ülkelerde kolonyalizm sonrası bağımsızlıkla birlikte kurulan yeni ulusal yönetimlerle gerçekleştirilecekti. Daha da önemlisi, sömürgeleştirilmiş birçok ülkede politik açıdan kazanılmış görülen bağımsızlığa karşın ekonomik yapıda ve mülkiyet formlarında kolonyal dönemdeki işleyiş ve kalıplar pek bir değişikliğe uğramadan varlığını sürdürecekti. Bu noktada belki en ironik örneklerden biri olarak Güney Afrika'nın hâlihazırda toprak mülkiyeti sorununu hatırlamak yerinde olacaktır. Bugün

Apartheid rejiminin yıkılması üzerinden çeyrek asrı aşkın bir zaman dilimi geçmesine rağmen, bir toprak reformu gerçekleştirilememesi nedeniyle toprak mülkiyetinin %90'ı hâlen beyazların elindedir. Ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısında tarımın muazzam önemi düşünüldüğünde bu durum, her an patlamaya hazır devasa bir toplumsal soruna işaret etmektedir.

Buna karşılık ileri derecede sanayileşmiş, kapitalist bir ekonomiye ve piyasa toplumuna sahip 'Kuzey' ülkeleri bugün gelinen noktada ciddi bir buhranın tam ortasındadır. Pek çok Batı ülkesi ekolojik sorunlardan eşitsizliğe, ırkçılıktan evsizliğe kadar ağır toplumsal-politik ve insani krizlerle karşı karşıyadır. Merhametsizce yürürlüğe konulan ve ağır toplumsal sonuçlar doğuran neoliberal reformlar neticesinde, özellikle Avrupa ülkelerinde refah toplumu modeli parçalanmış ve onun yerini, bireyi günlük yaşamında doğrudan doğruya gayriinsani mekanizma ve süreçlerle bitmek bilmeyen bir 'savaş' hâline maruz bırakan yapılar almıştır.¹² Yine bu dönemde, yaşanan belirsizlikler, ciddi ekonomik sorunlar, dünyanın farklı bölgelerindeki çatışma, savaş ve işgallerin de tetiklemesiyle büyük insan hareketlilikleri ve göç dalgaları etkisini her alanda hissettirmeye başlamıştır. Ulusal sınırların giderek geçirgen bir duruma dönüştüğü ve muazzam büyüklükteki insan hareketliliklerine karşı koyamadı-

ğı gerçeği, neoliberal çağda giderek parçalanmış (*particularised/atomised*) toplumların varoluşsal nitelikteki güvensizlik ve emniyet yoksunluğu hâliyle birleşince ortada müthiş bir korku atmosferinin yaratılması için uygun bir zemin oluşmuş demektir. Korkunun en kolay yönlendirileceği ilk kanal ise her zaman orada bir yerlerde hazır bekleyen, aramak ve bulmak için çok fazla çaba sarf etmeyeceğiniz size-benzemeyen'dir.

Son 20-30 yılda yaşanan süreçlerin sonunda bugün dünyanın pek çok köşesinde kentsel mekân (*urban space*) oldukça karmaşık ve spontane ilişki biçimlerini bünyesinde barındıran kozmopolit alanlara dönüşmüştür. 'Öteki'nin varlığına 'kendiliğinden' açık hâle gelen bu alanlar üzerindeki hükümlerliliğinin sarsılmasından dehşete düşen kentin daha eski sakinleri (*residents*) için bu yabancılar (*aliens*) karşısında yapılabilecek tek bir şey vardır: sarsılan veya kaybedilen hükümlerliliğin yeniden inşası. Bunu gerçekleştirmenin en sıradan ve bir o kadar kaba yolu ise kendilerince bilindik, dolayısıyla alışılmış ve tanıdık ilişki ve karşıla(ş)ma biçimlerini zedeleyen -'lekeleyen' ve 'kirleten,' aynı zamanda- ne varsa tasfiye etmekten geçer.

Ulus-devlet formu, yekpare ve bütün (*corporate*) bir yapı kurgular. Farklılıklar bu homojen tahayyülün bütünlüğüne zarar veren veya zarar verme potansiyeli taşıyan unsurlar

¹² Avrupa toplum modelindeki dönüşüm üzerine odaklanan bir tartışma için bk. benim "Avrupa Birliği 'Kimin' Birliği?" (Ağustos 2021) başlıklı yazım: <https://www.insamer.com/tr/avrupa-birligi-kimin-birligi.html>

olarak ya *terbiye* edilerek ‘makbul’ hâle getirilmeli ya da ıslahları mümkün değilse bir an evvel *tasfiye*/yok edilmelidir. Sınırın (*had/hudud*) işlevi aslında tam olarak burada açığa çıkar. Sınır bir had çizer. Bu *haddi* ancak belirli, birbirine çok benzeyen kişiler aşabilir. Sınırdaki asıl olan kapalı olma durumudur. O, belirli istisnalar dâhilinde açılır. Hükümranlık bu kapalı sınırlar dâhilinde geçerlidir. Bu nedenle hükümranlık aynı zamanda sınırların içine doğru bir kapanmadır. Bir içe kapanmadır. Tek kelimeyle ‘kapanma’dır. Milliyetçilik bu kapanmanın ideolojisidir. Ne var ki hem hükümranlık olgusu hem de milliyetçilikler kapandıkları ölçüde kırılanlaşırlar. Ulus-devlet formu, işte bu belirli sınırlar dâhilinde hükümran kaleye sığınarak geri çekilen milliyetçi öznenin tek cazibe nesnesidir. Ancak bu (milliyetçi) özne de gerçeklikten ziyade bir tahayyülün imgesi olarak aynı tahayyülün farklı renklere (yani makro ve mikro birçok milliyetçiliklere) büründürdüğü nesnesidir.

Günümüzde milliyetçilik akımlarının ve sınırların/duvarların ‘yükselişi’nin birbirleriyle yakından ilişkili iki vechesi gözlemlenmektedir. Öncelikle yüksek politika olarak bizatihi devletler ve hükümetlerle yönetici elitler tarafından bilinçli bir biçimde kullanılan ve manipüle edilen, kişisel çıkarlarla iç içe geçmiş olduğu hâlde küresel düzeyde birbirleriyle bağlantılı çok farklı suç ağlarıyla ve bunların kaynakla-

rıyla beslenen bir yönetim kalıbından bahsetmek mümkündür. Öte yandan daha alt düzeyde sıradan insanlar ve topluluklar arasında giderek yayılan, kendi politik elitleri tarafından mağdur edilmiş olma ve dolayısıyla güçlü bir yabancılaşma hissi üzerinden gelişen bir tepki ve güvenlik kaygısı, özellikle ileri derecede ayrılmış ve teknikleşmiş toplumlar için karakteristik bir duruma dönüşmüştür. Bu iki boyutun yekdiğerini sürekli olarak beslemesi ise kaçınılmazdır.

Ulusal devletin ve kimliğin yeni bir etkinlik alanı kazandığı bütün bu tartışmaların ortasında insanlığın geleceğini tehdit eden en büyük tehlike ise Hannah Arendt’in ortaya koyduğu şekliyle ‘kötülüğün sıradanlığı/banallığı’ olarak tezahür etmektedir.¹³ İnsanoğlunun suç, hatta korkunç suçlar işlemesi için sadist bir canavar olmasına gerek yoktur. En sıradan insanlar bile düşünme ve muhakeme yetilerini bir kenara bıraktıkları anda tarihin kaydettiği en dehşetengiz suçları kolaylıkla işleyebilirler. İnsanlık bu gerçeği geçtiğimiz asırda birbirinden acı tecrübelerle yakından öğrendi. Ne var ki öğrenmek ve bilmek, insan toplulukları için her zaman kâfi gelmiyor; 21. yüzyılda benzer acıları tekrar yaşamamak için, bir kenarda olanları sessizce seyretmek yerine var gücümüzle kötülüğün sıradanlaşmasının önüne geçmek için mücadele etmeliyiz.

¹³ Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs’te* [Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil], çev. Özge Çelik (İstanbul: Metis, 2009 [1963]).

III. ULUSAL EĞİTİM, 'LIBERAL' MİLLİYETÇİLİK, TOPLUM MÜHENDİSLİĞİ VE KAPSAYICILIK SORUNSALI

“Haraçtan vergiye, dolaylı yönetimden doğrudan yönetime, itaatten asimilasyona geçiş döneminde, devletler genellikle nüfuslarını homojenleştirmek ve ortak diller, dinler, para birimleri ve hukuk sistemleri dayatmanın yanında birbiriyle bağlantılı ticaret, ulaşım ve iletişim sistemlerinin inşasını teşvik etmek üzerinde durmuşlardır.”

Charles Tilly,
Coercion, Capital and European States, 1990

“Devletin rolüne dair bu yeni algı, kökten bir dönüşümü temsil ediyordu. Öncesinde devletin etkinlikleri, ...hükümdarın serveti ve gücüne katkıda bulunan eylemlerle sınırlıydı. Devletin merkezi

amaçlarından birinin toplumun tüm üyelerinin geliştirilmesi olduğu fikri oldukça yeniydi... Yönettiği nüfusun becerilerini, sağlığını, yurttaşlık ahlakını ve çalışma alışkanlıklarını geliştiren bir devlet, vergi tabanını da genişletir, ayrıca sahaya daha iyi ordular çıkarırdı... Bu dönüşümün temel ön koşullarından biri, toplumun devletten ayrı ve bilimsel olarak tanımlanabilecek, somutlaştırılmış bir nesne olarak keşfiydi... İlerici bir ulus devlet, yeni tinsel bilimlerin en ileri teknik standartlarına göre toplumunu mühendisliğe tabi tutmaya başlayabilirdi...”

James C. Scott,
Seeing Like a State, 1998

Görüldüğü üzere günümüzde, her alanda yaşanan hızlı değişim ve dönüşümlere rağmen, hâkim toplumsal-politik örgütlenme biçimi olarak varlığını sürdüren ‘ulus-devlet’, bireyin ve toplumun yaşam alanını ve bu alanın sınırlarını sadece düzenleyip biçimlendirmekle yetinmez; bunu mümkün merteye kısıtlayıp her an kontrol edebileceği türlü mekanizmaları geliştirir, devreye sokar. Bu durum, ‘ulus-devlet’lerin hükümlerlik anlayışlarının doğrudan bir sonucudur. Hükümlerlik nesnelere üzerinde tam ve mutlak bir hâkimiyet gerektirir. ‘Ulus-devlet’ tanımı gereği belirli sınırlara sahip bir toprak parçası üzerinde meşru -meşruiyetinin kaynağı tartışılabilir olmakla beraber- kabul edilmiş bir egemenlik hakkını öncelikle ve özellikle kendi ‘ulus’u üzerinde uygulamaya koyar. Hükümlerliğin ‘ulus’ tabir edilen, belirli bir coğrafyada mukim insan toplulukları üzerindeki ilk tezahürlerini onların düşünüş, duyuş ve inanç biçimleri çerçevesinde gözlemleyebiliriz.

Modern devletin ‘tebaa’sını -ulusunu- gözetlemek ve her yapıp ettiğini kayıt altına almak yönündeki takıntılı arzusu, onu hâkimiyeti altındaki kitleleri basit bir biçimde tekdüzeleştirip standardize etmeye, bir başka ifadeyle aynılaştırmaya itmiştir. Buna dönük en etkili ve kapsamlı organizasyon her dönemde öncelikle ‘eğitim’ olmuştur. Bugün de öyledir. Bir ‘ulus’a ait olmanın, bu bütünün bir parçası olmanın ne ifade ettiği ile ilgili ilk ‘inanç’lar okulda edinilir. Ulusun geleceğini yapması ümit edi-

‘Okul alanı’ (school space) özel ve kamusal alanlar arasında bir ara alan, geçiş alanı sağlayarak ulusal hükümlerliğin ve onun resmî doktrini konumundaki ‘otoriter yüksek milliyetçiliğin’ deneysel bir uygulama imkânı bulduğu çok özel bir mekâna dönüşmektedir.

len küçük ve genç bireylerin ulusla ilk tanışıklıkları ve bağları da bağlılıkları da yine okulda kurulur. Bu nedenle modern eğitim süreçlerinin temel -belki en öncelikli- kamusal işlevlerinden biri ‘iyi ve makbul vatandaşlar’ yetiştirmek olmuştur. Böylece ‘okul alanı’ (school space) özel ve kamusal alanlar arasında bir ara alan, geçiş alanı sağlayarak ulusal hükümlerliğin ve onun resmî doktrini konumundaki ‘otoriter yüksek milliyetçiliğin’ deneysel bir uygulama imkânı bulduğu çok özel bir mekâna dönüşür. Devletlerin ve milliyetçiliklerin karşılıklı olarak çok daha geniş, girift ve çok-faktörlü global bir ilişkiler ağı içerisinde birbirlerini sürekli beslediği bir yüzyılda zorunlu eğitim, ulusun parçalarının düşünüş, duyuş ve inançlarını biçimlendirmede politik elitler için vazgeçilmez önemini korumaktadır. Bir başka ifadeyle bütün bir “eğitim sistemini ve onun aracılığıyla hayata geçirilen tüm kurumsallaşma ritüellerini [sisteme kabul edilme, mezuniyet, diploma töreni vb.] düzenleyen devlet, bu sayede sadece ... toplumsal

Günümüzde ulus-devletlerin karşı karşıya bulunduğu en büyük meydan okuma bir tür 'kapsayıcılık sorunsalı' (*the problem of inclusivity*) olarak formüle edilebilir. Kapsayıcılık-dışlayıcılık tartışması pozitif hukuksal-politik alanı ilgilendirdiği kadar, hatta ondan daha çok normatif etik-insancıl boyutları içeren bir tartışmadır.

hiyerarşileri değil, aynı zamanda bu toplumsal yapıların ve toplumsal hiyerarşilerin algılandığı zihni yapıları da inşa eder.”¹⁴

Homojen ve tek bir vücut olmuş ideal ulus fikri, politik elitler ve iktidarlar için müthiş bir cazibeye sahip olsa da acaba gerçekliği mümkün bir toplumsal proje midir? 19 ve 20. yüzyıllarda devlet yönetimlerinin mesailerinin büyük kısmı bu proje için harcanmıştır. Ne var ki bütün toplumsal mühendislik girişimlerinde olduğu gibi devletlerin en büyük fiyaskoları da bu alanda yaşanmıştır. Toplumsal gerçekliğin kendi doğal seyrine yapılan bir kısmı oldukça sert ve cebri müdahaleler bazen büyük facialarla sonuçlanabilmiştir.¹⁵ Öte

yandan 'bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler'ci liberal kapitalist devlet anlayışı da en az bürokratik müdahaleci anlayış kadar tehlikeli ve yıkıcı toplumsal sonuçlara gebe dir. Günümüzde bir yandan sınır tanımaksızın acımasızca uygulamaya konulan neoliberal politikalar, diğer yandan insan onurunu ve mahremiyetini hiçe sayarak kullanıma sokulan yüksek teknoloji ve yapay zekâ (AI) ulus-devletlerin elleri altında kendi halkları üzerindeki tahakkümü ileri boyutlara taşıırken, toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliğin haklı ve meşru çıkarılmasına hizmet etmektedir. Böylece yeni-kapitalizm, ileri teknoloji ve 'kültürel fark'ı fetişleştiren yeni-sağ/milliyetçi-ırkçı cereyanlar; çağımızın, daha önce hiç görülmedik bir biçimde muazzam büyüklükteki nüfusların sürekli denetim ve gözetim altında tutulduğu bir zaman dilimi olarak hatırd a tutulmasını, gündeme getirilmesini gerekli kılmaktadır.

Liberalizm ve ulus (-devlet) fikri arasındaki derin ilişkiye dair başka yazı larımda birkaç tarihsel noktaya işaret etmiştim. Yine de bu ilişki özellikle son yarım yüzyıl içerisinde bugünkü kadar ayan beyan ortaya konulmamıştı. 1989 yazında Francis Fukuyama, *The National Interest* dergisi için meşhur makalesi “The End of History?”’yi kaleme aldığında¹⁶ Batı tarzı liberal demokratik modelin evrensel zaferi ve geçerliliği konusunda kafasında hiçbir

¹⁴ Bourdieu, *Devlet Üzerine - College de France Dersleri (1989-1992)*, s. 223.

¹⁵ Konuyla ilgili oldukça kapsamlı ve ufuk açıcı eserinde James C. Scott, Sovyetlerden Tanzanya ve Brezilya'ya kadar birçok örneği detaylı bir şekilde analiz ederken modern devletin serüvenini de gözler önüne seriyor, bk. James C. Scott, *Devlet Gibi Görmek: Bazı Toplumsal Kalkınma Planlarının Başarısızlık Hikâyeleri*, çev. Ozan Karakaş, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020 [1998]).

¹⁶ Fukuyama bu tezini 1992 yılında kitaplaştırarak tüm dünyaya ilan edecekti: Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* [Tarihin Sonu ve Son Adam], (New York: The Free Press, 1992).

şüphe taşıymıyordu. 30 küsur yıl sonra bugün Fukuyama, liberalizmin düşüşünü ve onun ciddi bir tehlike içerisinde olduğunu tartışıyor.¹⁷ Ama belki daha ilginç olan nokta şu ki, Fukuyama, liberalizmin düşüşünün faturasını milliyetçiliğin yükselişine ve milliyetçi politikacılara keserken çareyi yine de ‘millet’e (*nation*) ve ‘millî kimliğe’ sığınmada/dönmede buluyor:

“(Bu nedenle) liberaller için ulus fikrinden vazgeçmemek [bugün] çok daha önemlidir. Gerçekte, [liberaller] hiçbir şeyin liberalizmin evrenselliğini ulus-devletler dünyası ile bağdaşmaz hâle getirmedeğini kabul etmelidirler. Ulusal kimlik esnektir ve liberal özlemleri yansıtacak ve geniş bir halk kitlesi arasında bir topluluk ve amaç duygusu aşılacak biçimde şekillendirilebilir.”

Fukuyama liberalizmin “evrenselliğinin” -daha doğru bir ifadeyle yersiz yurtsuzluğunun- “manevi bir boşluk” (*spiritual vacuum*) doğurduğunu savunurken; bu boşluğa çare olarak sarıldığı “millî kimliğin daha iyi ve daha kötü formları” olduğu, dolayısıyla bunlar arasında seçici davranılması gerektiği konusunda uyarıda bulunuyor. Sonuçta tüm kafa karışıklığıyla birlikte Fukuyama, liberalizmin bu ateşli havarisi, 21. yüzyılın “küreselleşmiş dünyası” için ulus-devletler dünyası temelinde bir “liberal milliyetçilik” modelinin tek çıkış noktası olduğu düşüncesi ile

karşımızda duruyor. Gelineen noktada açık bir çaresizliğin dışavurumundan başka bir şey olmayan bu durum, milliyetçi politik elitlerin ve aydınların kendi pozisyonlarını savunurken başvurdukları ‘cici/iyi milliyetçilik’ - ‘yıkıcı/kötü milliyetçilik’ ayrımını andırdığı boyutta da ironikleşiyor.

Aslında Fukuyama’nın 30 yıl önce liberal demokrasinin insanlığın ulaşacağı nihai mükemmel sistem olduğu hayaline kapılıp zafer sarhoşluğu içerisinde alelacele ‘tarihin sonu’nu ilan ettikten sonra bugün ‘ulus’ fikrinin cazibesinin ve ‘ulus-devlet’ formunun küresel düzeyde hâlâ en etkili aktörlerden biri olduğu gerçekliğinin kabulü kayda değerdir. Ancak mevcut realite yine de bizim onu sorgulamamızın ve sorun-sallaştırmamızın önünde bir engel olmamalıdır. Günümüzde ulus-devletlerin karşı karşıya bulunduğu en büyük meydan okumanın bir tür ‘kapsayıcılık sorunsalı’ (*the problem of inclusivity*) olarak formüle edilebileceği kanaatindeyim. Kapsayıcılık-dışlayıcılık tartışması pozitif hukuksal-politik alanı ilgilendirdiği kadar, hatta ondan daha çok normatif etik-insancıl boyutları içeren bir tartışmadır. Okunması gereken bir Ortaçağ tarihçisi olan Joseph R. Strayer, modern (Avrupa-tarzı) devletin ortaya çıkışı ile ilgili eserinde¹⁸ dikkat çekici bir değerlendirme yapar. Strayer, 1100 yılından sonraki süreçte tedricen ortaya çıkan Avrupa devletlerinin -özellikle de Fransız ve İngiliz devletlerinin- kendilerinden önceki ne

¹⁷ Fukuyama’nın son makalesi için bk. “A Country of Their Own: Liberalism Needs the Nation”, *Foreign Affairs*, Vol. 101, No. 3 (May/June 2022); https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-04-01/francis-fukuyama-liberalism-country?check_logged_in=1&utm_medium=promo_email&utm_source=lo_flows&utm_campaign=registered_user_welcome&utm_term=email_1&utm_content=20220419

¹⁸ Joseph R. Strayer, *On the Medieval Origins of the Modern State* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1970).

Liberal demokratik ya da cumhuriyetçi olsun olmasın her türden bir hükümlanlık ediminin tanımlayacağı, içerde veya dışarıda bırakacağı yeni birey ve topluluklar olacağını hatırmızdan çıkarmamak gerekiyor. Öyleyse kapsayıcılık sorunsalının meydan okumasına cevap verebilecek, gerçek bir eşitlik ve adalete yönelecek bir hareket için modern devlet merkezli sistemin köklü bir şekilde sorgulanması ve aşılması gerekecektir.

imparatorluklara ne de şehir-devletlerine benzediğini ileri sürer. Ona göre, bu yeni tip devlet, imparatorlukların ve şehir-devletlerinin güçlü taraflarını bir araya getirmede hayli başarılı olmuştur. Ancak Strayer'ın belki en özgün ve burada bizim konumuzla ilgili katkısı, onun bu 'devlet' ile hükümlanlığı altındaki büyük ve heterojen nüfus yığınları arasındaki ilişkiye dair geliştirdiği tanımdır. Strayer'a göre, modern devletin ayırt edici temel niteliklerinden biri, kendine has mobilizasyon/seferberlik mekanizmaları geliştirmek suretiyle geniş halk kitlelerini bütünleştirebilmesinde, bir araya getirebilmesinde aranmalıdır. Bu duruma ne imparatorluklarda ne de şehir-devletlerinde rastlanır. Modern ulus-devletin bu özel vasfının aynı zamanda bir manipülasyon ve denetleme mekanizması olarak işlediğini hatırd

tutmak gerekir. Yine de devletin bu 'bütünleştiricilik' vasfı 'kapsayıcılık sorunsalı'nı ve ilişkili problemleri giderir mi?

Çağımızda 'milliyetçilikler meselesi'nin en karmaşık ve en zor alanlarından birisi bu soru etrafında belirir. Biraz önceki zorunlu ulusal eğitim konusuna dönecek olursak; ki modern devletin yurttaşları arasında ortak bir duyuş, düşünüş ve inanç manzumesi aşılması yoluyla etrafında bütünleşilecek bir vatanseverlik hissiyatının ve coşkusunun yaratıldığı 'üçüncü alan'dan bahsediyoruz; halkın çok büyük bir çoğunluğunu seferber ederek yüksek düzeyde ve genel itibarıyla gönüllü bir katılımın sağlanmasını başaran ulus-devletin, gerek uzun eğitim süreçleri boyunca gerekse bu süreçlerin tamamlanması sonrasında bireylerin yaşamlarının farklı alanlarında onların türlü ihtiyaç ve beklentilerine ne ölçüde cevap verdiği iddia edilebilir? Geniş kesimlerin genel bir eğitim hedefi etrafında bir araya geldiği düşünülebilse bile ulus-devlet tarafından aynı yaş grubundaki tüm bireylere topluca bir paket olarak sunulan eğitim programının 'kapsayıcılığı' noktasında en azından ciddi soru işaretleri olduğu bilinen bir gerçektir. Eğitim meselesi önemli, fakat sadece bir örnektir. Yukarıda da vurgulandığı üzere ulus-devletin ve onun yaslandığı hâkim sosyo-politik kültürün ('ulusal kültür') ortaya çıkardığı kapsayıcılık sorunsalı, zamanımızın en acil ve en zorlu ahlaki-insani soru(n)larıyla yakından ilişkilidir.

Geçtiğimiz yüzyılın en özgün düşünürlerinden biri olan ve 1933 yılında Nazilerin iktidara gelmesi üzerine Almanya'dan ayrıldıktan sonra 1951 yılında Amerikan vatandaşlığı edine ne kadar yaşamının 18 yılını 'vatansız' ve dolayısıyla bir 'vatan' üzerinden tanımlanan vatandaşlık haklarından yoksun olarak geçiren Hannah Arendt'e göre; 'modern devlet' modelini ifade eden ulus-devlet(ler) sistemi, tüm insanlara hitap eden ve hepsini kuşatan insan hakları ilkesi ile bir gruba, yani bir ulusa mensup olmayı ima eden ulusal hükümlerlik ilkesi arasındaki gerilim ve belirli durumlarda bu iki ilke arasındaki kesin bir çatışma durumu üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla ulus-devlet sistemi, kendi içinde daima dışarıda bırakmaya, dışlamaya [burada 'kapsayıcılık sorunsalı' olarak ifade ettiğim şey] dönük adaletsizlik tohumlarını bünyesinde barındırır.¹⁹

Arendt, henüz 1945'te, dünyayı enka za çeviren büyük harpten sonra ama Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmadan hemen önce şunu yazmıştı: "Filistin'deki Yahudilerin gerçek amacı Yahudilere ait bir anavatan yaratmaktır. Bu amacın asla bir Yahudi devletinin sözde egemenliğine kurban edilmemesi gerekir."²⁰ O, aynı yerde, "halkın egemenliği" ile "milliyetçi varoluş talebi"ni kesin biçimde birbirinden ayırmaktaydı. 'Halk egemenliği', ona göre, aynı etnik kökene sahip olsun

olmasın, kendisini kendi kanunlarını yapan bir politik sistem olarak yapılandıran halk(lar)ın kendi kendisini örgütlemesine ve özgür politik iradesine karşılık gelir. Buradan yola çıkarak Arendt, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Filistin'de Arap ve Yahudi halklarından oluşan iki uluslu bir devletin gerçekleştirilebileceğini umut etmiş; benzer biçimde Akdeniz halklarından müteşekkil, yaygın bir yerel demokrasi temelinde oluşturulmuş yeni bir devlet sisteminin geliştirilebileceğini düşünmüş ve düşlemişti.²¹

Arendt'in sunduğu ipuçlarını ve aynı zamanda çok yönlü bir düşünür olarak kafa karışıklığını bir çıkış noktası olarak alabiliriz. Yine de (liberal) demokratik ya da cumhuriyetçi olsun olmasın her türden bir hükümlerlik ediminin tanımlayacağı, içeride veya dışarıda bırakacağı yeni birey ve topluluklar olacağını hatırimızdan çıkarmamak gerekiyor. Öyleyse kapsayıcılık sorunsalının meydan okumasına cevap verebilecek, mevcut sınırların berisinde ve ötesinde gerçek bir eşitlik ve adalete yönelecek bir hareket için modern devlet merkezli sistemin köklü bir şekilde sorgulanması ve aşılması gerekecektir. Bu mümkün müdür? Bilmek gerek ki her imkânsız (gibi görülen) yeni bir mümküne imkân sunan bir kapı aralar. Takip eden sayfalarda yakın zamanlarda üretilmiş özgün bir literatür eşliğinde böyle bir imkânın izini sürmeye çalışacağım.

¹⁹ bk. Şeyla Benhabib, *Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, çev. Berna Akkryal, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006 [2004]), ss. 71 vd.

²⁰ Hannah Arendt, "Zionism Reconsidered" [1945] adlı makalesinden aktaran Benhabib, age., s. 73.

²¹ bk. Şeyla Benhabib, *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*, (Thousand Oaks, CA.: Sage Publications, 1996), ss. 41-47.

IV. LİTERATÜR, TEORİ VE POLİTİKA

Karanlık Zamanlarda Dayanışma, Umut ve Toplumsal Ütopyanın Gerçekliği

“Ekvator veya Gana’ dan gelen, dört çocuk annesi bir kadının gözüyle görebilecek miyiz dünyayı? ...Bu kadının bir suçlu olmadığını; aynen siz veya ben gibi somut bir geçmiş olduğu, somut ihtiyaçları, arzuları ve istekleri bulunduğunu anlayabilecek miyiz? (...) Somut öteki’ye odaklanan sosyal ütopya, yabancıya sadece saygı değil merhamet de göstermemizi gerektirir... Kozmopolitanizm yerel farkların ortadan kaldırılması ya da etrafımızdakilerle aramızdaki bağların koparılması anlamına gelmez; ahlaki sempatiimizin ufkunu iyice genişleterek artan sayıda insanı ‘somut ötekiler’ olarak görmemiz anlamına gelir -öyle ki, onların birer ‘genelleştirilmiş öteki’ olarak sahip olduğu haklarını savun-

mak için sesimizi yükseltmeye ve mücadele etmeye istekli hale geliriz.”

Şeyla Benhabib,
Buhran Çağında Haysiyet, 2011

“(…) Mesele, Umut Etmeyi öğrenmektir. Onun emeği feragat etmez, akamete uğramaya değil başarmaya âşıktır... Düşünmek, sınırları aşmak demektir. Ama öyle ki, Mevcut Olanı gasp etmeden, onun üzerinden de atlamadan. Ne yoksunluğunun, ne de bundan doğan hareketinin. Ne yoksunluğunun nedenlerinin, ne de asıl, onun içinde olgunlaşmakta olan dönüşüm istidadının...”

Ernst Bloch,
Umut İlkesi, 1959

‘Milliyetçilikler meselesi’ sosyal bilimlerin de en zor ve çetrefil başlıklarından biri hâlini almıştır. Kavramın uzun tarihsel-politik süreç içerisinde geçirdiği dönüşümün yanı sıra birbirinden farklı milliyetçilik biçimlerinin ortaya çıkması ve bunların toplumsal ve politik izdüşümleri, oldukça geniş bir literatürün gelişmesine yol açmıştır.²² Bu literatür üzerine yoğunlaşan araştırmacılar yapılan çalışmaları genellikle belli başlı dönemlere ayırırlar. 1970 sonrasında ortaya konulan eserlerde niteliksel olarak bir sıçrama gözlemlenmekte olup özellikle 1980’li ve 1990’lı yıllar milliyetçilik çalışmalarının altın yılları olarak değerlendirilmektedir. Gerçekten de bu dönemde kaleme alınan yapıtlar klasikleşmiş olup hâlâ en temel başvuru kaynağı olma özelliklerini sürdürmektedirler. Bununla birlikte içinde bulunduğumuz yeni yüzyılın ilk çeyreği neredeyse baş döndürücü bir hızla ve belirsizlikler ve aşırılıklar içinde geride kalmak üzeredir. Üstelik döneme damgasını vuran ve etkileri daha uzunca bir süre hissedilecek olan olayların pek çoğu bizim burada üzerinde durduğumuz konuyla bir biçimde yakından ilişkilidir. Henüz tamamlanmamış bir sürecin ilk safhası olarak Arap ülkelerinde yaşanan devrimci halk isyanları; Kavimler Göçü’nden sonra tarihteki en büyük ve etkili kitlesel insan hareketliliklerinin sınırları ve denizleri doldurması ve bunun karşısında yükselen yabancı düşmanlığı (zenofobi) ve ırkçı tepki-

ler; bununla birlikte yaşanan derin ekonomik ve sosyal krizlerin ve uçurumsal bir eşitsizliğin yerleşik politik seçkinler karşısında sistem dışı aktör ve hareketleri besleyerek Amerika’dan Hindistan’a dünyanın pek çok yerinde yeni-sağ/milliyetçi popülist hareketleri iktidara taşınması; uluslararası sistem içerisinde deprem etkisi yaratan tüm bu ve benzeri olaylar milliyetçi dalgalanmaları, ulusları ve ulus-devletler sistemini, içerideki ve dışarıdaki sınırları, göklere doğru yükselen yeni duvarları, yüksek teknoloji ve yapay zekâyla (AI) donatılmış gözetleme ve denetim mekanizmalarını... tekrardan düşünmemizi zorunlu kılmaktadır.

‘Milliyetçilikler meselesi’ ve bu meselelerin neredeyse hepimizin hayatlarına dokunan, yaşadığımız zamanın büyük meydan okumalarını oluşturan birbirinden farklı uzantıları üzerine derinlemesine düşünmeye çağırın bu denemenin geride kalan bölümlerinde konunun genel çerçevesi, geniş bir ilgili kavramlar ağı bağlamında ve bazı temel tartışmalara atıfla belirlenmeye çalışıldı. Şimdi ise 2000’li yıllarda yapılan katkılar üzerinde duracağım. Bu bağlamda ilk olarak meseleyi tüm karmaşıklığı ve farklı boyutlarıyla kavramaya çalışan ve ‘zor zamanlarda’ bir çıkış yolu arayan disiplinler-ötesi ve aynı zamanda ahlaki bir kaygı-imbân olarak okuduğum Şeyla Benhabib’in 2011 tarihli *Dignity in Adversity: Human Rights in Troubled Times*’ını ele alaca-

²² bk. Şeyla Benhabib, *Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, çev. Berna Akkıyal, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006 [2004]), ss. 71 vd.

'Sınır meselesi' sadece sınırın 'berisindekiler' ve 'ötesindekiler' ayrımını değil, aynı zamanda bir şekilde sınırın içerisinde bulunan 'ötekiler'i de ilgilendiren ahlaki bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Demokratik meşruiyet sorununun belki de esas zorluğu, onun politik boyutundan ziyade bu ahlaki içermesinden kaynaklanmaktadır.

ğm.²³ İstanbul doğumlu, zamanımızın en etkili politik-etik kuramcılarından olan Benhabib (Yale Üniversitesi), son dönemdeki pek çok çalışmasında kapitalist küreselleşme ve neo-liberal İmparatorluk tarafından ulusal vatan- daşlık, hükümlanlık ve politik aidiyet ile hukukun nasıl dönüşüme uğratıldığı; buna karşılık bir uluslararası insan hakları rejiminin başka türden bir evrensellik ve adil bir üyelikle gerçek bir (illüzyonsuz) kozmopolit federalizm imkânlarını tartışır. Benhabib gerçekte şu temel kaygıdan yola çıkar:

“Yirmi birinci yüzyılın şafağında, insanların ulus-aşırı [transnational] hareketliliği günümüzün önde gelen yönetim ve siyaset meselelerinden biri olarak ortaya çıkıyor. İster dünyanın yoksul bölgelerinden gelip Kuzey ve Batı'nın mü-

reffeh demokrasilerinin kıyılarına ulaşmaya çalışan ekonomik göçmenler; ister baskı, iç savaş ve doğal afet mağduru mülteci ve sığınmacılar; isterse de kendi toplumlarındaki iç savaş, etnik çatışma ve devlet kaynaklı şiddetten kaçan ülkesinde yerinden edilmiş kişiler söz konusu olsun; bu tür hareketler dünya devlet sisteminin karşısına görülmedik zorluklar çıkarıyor. Söz konusu gelişmelerin ne kadar dikkat çekici olduğu düşünüldüğünde, gerek insanların sınır aşırı hareketlerinin gerek bunların doğurduğu felsefe ve yönetim meselelerinin günümüz siyaset felsefesinde bu denli az ilgiye mazhar olması şaşırtıcı bir durumdur.” (age., s. 181)

Benhabib'e göre, liberal demokratik (ulus-) devlet en başından itibaren kurucu bir ikilem, çıkmaz (*founding dilemma*) üzerine inşa olunmuştur: bir tarafta belirli ulusal sınırları aşan veya aşma potansiyeli gösteren her türden insan hareketliliğini kontrol etmeye yönelik bir hükümlanlık (egemenlik) iddiası ile kendi kaderini tayin hakkı (*the principle of self-determination*); öbür tarafta evrensel nitelikteki temel insan hak ve hürriyetlerine bağlı kalma durumu arasındaki ikilem. Bu ikilem her koşulda sürekli bir gerilim yaratır. Bu gerilimin en sert biçimde hissedildiği alanların başında, Benhabib'in tabiriyle “[politik] üyeliğe ilişkin insan hakkı” ile ilgili uygulama ve süreçler

²³ Türkçesi için bk. Şeyla Benhabib, *Buhran Çağında Haysiyet: Zor Zamanlarda İnsan Hakları*, çev. Barış Yıldırım (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2013 [2011]).

gelir. Benhabib, söylem etiği (*discourse ethics*) üzerine temellendirdiği tezinde “üyelğe ilişkin insan hakkı” gereği herhangi bir demokratik siyasanın, sizi doğuştan sahip olduğunuz ya da kendi seçiminiz dâhilinde olmayan nitelikleriniz nedeniyle ‘adil üyelik’ten men edecek kabul koşulları dayatamayacağını savunur (s. 182-183).

Bu tartışmanın en can alıcı boyutlarından biri de ‘sınır meselesi’ (*boundary problem*) etrafında dönmektedir. Muazzam büyüklükteki insan hareketliliklerinin bugüne kadar sorgusuz sualsiz kabul edilen her şeyi alt üst ettiği bir belirsizlikler çağında “*demosun/halkın sınırları*” meşru olarak ne şekilde belirlenecektir? Demokratik meşruiyet nasıl sağlanacaktır? Daha önce de dikkat çekildiği üzere Avrupa’da Vestfalya sonrasının hükümran (*sovereign*) devletler sisteminde halk, pre-politik (ya da politika dışı) olarak kurulu/verili varsayılan ‘ulus’ ile özdeş kabul edildi. Dolayısıyla “milliyetçilik hem vatandaşlık hem de göç konularında güçlü bir içerme ve dışlama ilkesi olarak işliyordu.” Özlü bir ifadeyle “*demos, ethnosa* dayanıyordu.” (Benhabib, s. 202). Ayrıca bir nokta daha var ki, ‘sınır meselesi’ sadece sınırın ‘berisindekiler’ ve ‘ötesindekiler’ ayrımını değil, aynı zamanda bir şekilde sınırın içerisinde bulunan ‘ötekiler’i de ilgilendiren ahlaki bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Demokratik meşruiyet sorununun belki de esas zorluğu, onun politik boyutundan ziyade bu ahlaki içermesinden kaynaklanmaktadır. Benhabib şu önemli tespitte bulunur:

Toplumsal ütopyalar kesinlikle birer bilimkurgu fantezisi ya da eski burjuva hayalleri değildir. Onlar, bugün dünyanın her köşesinde büyük bir kaygı ve korkuyla hissedilen olası distopya tehditleri karşısında gerçekleştireceğimiz kapsayıcı dayanışma ve merhamet eylemleri ile birliktelikleri sonucunda gelecekteki an’a açılan ve insanlığın mutluluğunu amaçlayan eşitlikçi ve adil insan ilişkilerine yönelik birer imkân ve umut pencereleridir.

“(…) Ancak ahlaken her bir bireyin eşit saygı ve özen hak ettiğini düşünüyorsak, demokratik yönetimin çıkarlarını etkilediği herkesin gözünde gereçlendirilmesi gerektiğini ileri sürebiliriz. Eşit ahlaki saygı varsayımında bulunmuyorsak, kimilerinin çıkarlarının çoğunluk tarafından göz ardı edilmesi ya da çiğnenmesi neden umurumuzda olsun ki? Haliyle, etkilenen tüm çıkarlar (*all affected interests*) ilkesini salt politik gözle okuyup da insanların eşitliği (*the equality of all human beings*) ilkesiyle arasında ahlaki bir bağ kurmayan demokrasi kuramcıları, demokratik yönetimin düpedüz çoğunluk hükmüne doğru kaymasını önlemekte epey zorlanırlar.” (s. 203).

Hadsiz hudutsuz bir ekonomik sömürü, insanca bir yaşam imkânı tanımayan baskı ve şiddet mekânları, insanlığın kazanımlarını sadece bir topluluğa, gruba, sınıfa veya millete ait kabul eden akıl körlüğü ile malul korkunç şovenizmler tarafından kuşatılmış karanlık çağlarda ‘umut ilkesi’ bizi aydınlığa çıkaracak olan tünelde birbirimize kardeşçe ve sevgiyle kenetlenmemizi sağlayan bir kılavuz işlevi görür.

Buhran Çağında Haysiyet, bizzat şahitlik ettiğimiz büyük eşitsizliklerle, körü körüne bağlanılan eski ve yeni aidiyet türleriyle ve belirsizliklerle kuşatılmış zamanımızın krizleri karşısında ‘insan onuru’nu temel alan ve başka bir evrensellik ile kozmopolitanizm (*kosmos*: evren, *kâinat*; *polites*: vatan-daş) çerçevesinde insan hakları normlarına merkezî ve gerçek anlamda bir rol biçen etik bir kaygı ve sorumluluk bilincinin ürünüdür. Bu bağlamda ‘milliyetçilikler meselesi’ni geniş bir perspektiften kuşatmakla kalmaz, aynı zamanda bu çetrefil meselenin ortaya çıkardığı zorluk ve imkânsızlıklar karşısında kapsamlı bir imkân arayışı ve girişimidir de. Benhabib, üçüncü bin yılın şafağında karşı karşıya bu-

lunduğumuz ve bizzat insan olmaklığı-mıza ilişkin muazzam tehditler içeren meydan okumaların ağırlığının elbette farkındadır. Kitabının “Aydınlanmanın Diyalektiği’nden Totalitarizmin Kaynakları’na” başlıklı ikinci bölümünde, Hannah Arendt’in modern ulus-devlete ve ulusal azınlıklara dair değerlendirmelerini²⁴ tartışırken şöyle yazar:

“Modern devletin hukukun aracı olmaktan çıkarılıp yozlaştırılarak, ulusun hizmetinde, hukuksuz keyfiyetin aracı haline getirilmesi süreci, devletler istenmeyen azınlıkları kitleler halinde vatandaşlık haklarından mahrum bırakıp da sınırlar boyunca milyonlarca mülteci, sınır dışı edilmiş yabancı ve devletsiz [uyruksuz] insan –yani ulus-devletlerin eylemleri sonucu oluşmuş özel insan kategorileri– yarattığında aşikâr hale geldi. Belirli bir toprak parçasıyla sınırlı ulus-devlet sisteminde ya da devlet merkezli bir uluslararası düzende, kişinin hukuki statüsü, üzerinde yaşadığı toprak parçasındaki en yüksek otorite olan ve hak sahibi olduğu kimlik belgelerini veren merciin korumasına bağımlıdır.” (s. 64).

Son olarak *Buhran Çağında Haysiyet* bir ütopya olarak okunabilir mi? Benhabib bunu zaten açıkça ileri sürer. Geçtiğimiz yüzyılın önde gelen

²⁴ Benhabib, burada önce Arendt’in şu vurucu ifadelerini alıntılar: “Ulus, devleti fethetti; ulusal çıkar yasalar karşısında önceliği, Hitler’in ‘hak, Alman halkı için iyi olan şeydir’ demesinden uzun zaman önce elde etmişti.” bk. Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları 2: Emperyalizm*, çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996 [1951]), s. 269.

düşünürlerinden Alman filozof Ernst Bloch'u (1885-1977) takip ederek "somut ütopya" fikrini benimser. Bloch, "ütopya'yı "umut ilkesi" biçiminde yeniden formüle ederek bu ilkeye merkezî konumunu geri kazandırmıştı.²⁵ Benhabib de son 20-30 yıldır geliştirdiği "başka bir kozmopolitanizm"²⁶ (*cosmopolitanism without illusions*) ve "başka bir evrenselcilik"²⁷ (*another universalism*) idealleri çerçevesinde günümüzde çok daha acil ve somut bir ütopya gereksiniminden bahseder. "Küresel bir dünya toplumunda," her birimizin eylemlerimiz sonucunda "yerküreye verdiğimiz zarar karşısında bize yol gösterecek bir *gezegen etiği*" ortaya koymak bu "somut ütopya'nın bir ayağını oluştururken; diğerini de "bir küresel kamusal alan, bir eylem ve müzakere alanı" için mücadeleye vermek yapacaktır (s. 243-44). Toplumsal ütopyalar kesinlikle birer bilimkurgu fantezisi ya da eski burjuva hayalleri değildir. Onlar, bugün dünyanın her köşesinde büyük bir kaygı ve korkuyla hissedilen olası distopya tehditleri karşısında gerçekleştireceğimiz kapsayıcı dayanışma ve merhamet eylemleri ile birliktelikleri sonucunda gelecekteki an'a açılan ve insanlığın mutluluğunu amaçlayan eşitlikçi ve adil insan ilişkilerine yönelik birer imkân ve umut pencereleridir. Hadsiz hudutsuz bir ekonomik sömürü, insanca bir yaşam imkânı tanımayan baskı ve şiddet mekânları, insanlığın kazanımla-

Yeni bir binyılın eşliğinde yaşanan gelişmeler klasik milliyetçilik tartışmalarını da büyük ölçüde etkilemiş, 'yeni' nedenler ve alanlar açılırken farklı yaklaşım, yöntem ve imkânlar üzerine odaklanılmaya başlanmıştır.

rını sadece bir topluluğa, gruba, sınıfa veya millete ait kabul eden akıl körlüğü ile malul korkunç şovenizmler... tarafından kuşatılmış karanlık çağlarda 'umut ilkesi' bizi aydınlığa çıkaracak olan tünelde birbirimize kardeşçe ve sevgiyle kenetlenmemizi sağlayan bir kılavuz işlevi görür.

Cicero şöyle söylüyordu: "Gözlerin alışkanlığıyla kafalar da her şeye alışır; her an görmekte olduğumuz şeylere şaşmayız, nedenlerini aramayız onların." Milliyetçilikler üzerine süregiden tartışmalar bir yönüyle Cicero'nun sözlerini doğrulamaktadır. Yeni bir binyılın eşliğinde yaşanan gelişmeler klasik milliyetçilik tartışmalarını da büyük ölçüde etkilemiş, 'yeni' nedenler ve alanlar açılırken farklı yaklaşım, yöntem ve imkânlar üzerine odaklanılmaya başlanmıştır. Bugün geldiğimiz noktada 'milliyetçilikler meselesi' kesinlikle sadece klasik anlamda 'milliyetçilik-

²⁵ bk. Ernst Bloch, *The Principle of Hope* [1959], c. I, çev. Neville Plaice, Stephen Plaice ve Paul Knight (Cambridge, MA: MIT Press, 1986). Türkçesi: *Umut İlkesi*, çev. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007).

²⁶ Kozmopolitanizmi bir yerde şöyle tanımlar: "Benim gözümde kozmopolitanizm, insanların, bir milletin ya da etnik grubun üyeleri oldukları için değil yalnızca insan oldukları için sahip buldukları haklar icabı, eşit düzeyde hukuki korumayı haiz ahlaki kişiler olduğunun kabulünü ifade ediyor." (*Buhran Çağında Haysiyet*: 33)

²⁷ Benhabib burada Hannah Arendt'in meşhur "haklara sahip olma hakkı" kavramlaştırmasından esinlenerek ama ondan daha geniş bir bağlamda devlet merkezli olmayan, "her insanın dünya camiası tarafından bir hukuki şahıs olarak tanınma ve korunma iddiası" temelinde kozmopolit adalet ve insan hakları normları önerir (agy.).

Demokrasinin Karanlık Yüzü, sadece geçmişte olup bitmiş bir hikâyenin anlatımı değildir. Mann tarihsel ve fakat dinamik bir olguya, bir tehlikeye de işaret eder aynı zamanda. Batı’da demokratik ulus-devletlerin oluşumunun ne şekilde bir etnik temizlik ve soykırım geleneği ile iç içe geçtiğini açıklarken günümüzde bu korkunç tehlikenin Güney’e kaydığına dikkat çeker.

ler’ ile sınırlı değildir. İlgili literatür giderek çeşitlenirken toplumsal-politik teorinin en uzak görülen alanları bile klasik yaklaşımlara hâkim olan egemen söylemi sorgulamak üzere titizlikle tartışmaya dâhil edilmiştir. Böylece bir yandan paternalistik, Batı’nın tarihsel deneyimini evrenselleştiren, toplumsal yapıdaki farklılıkları, heterojenliği ve güç ilişkilerini görmezden gelen yaklaşımlar sorgulamaya açılmış; öte yandan milliyetçilik literatürü çeşitli disiplinlerden beslenerek çoğullaşmıştır.²⁸

Bu çerçevede çok önemli bir konuyu oldukça yetkin bir çalışma üzerinden değerlendirmek istiyorum. Michael Mann’ın 2005 tarihli *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing* [Demokrasinin Karanlık Yüzü: Etnik Temizliği Açıklamak]²⁹ isimli eseri aynı zamanda yukarıda literatüre dair söy-

lenenlere de iyi bir örnek teşkil eder. Mann egemen, liberal demokratik bir ulus-devletin sınırları dâhilinde yaşayan farklı halkların -devlete ismini veren ulus dışında kalan ulusal azınlıkların- nihai olarak bir etnik temizlik riski ile karşı karşıya bulduklarını savunur. Aynı toprak parçası üzerinde yaşayan birden çok halk örneğinde ulusal/halk egemenliği ile demokratik kendi kaderini tayin hakkı şiddetli çatışmalara ve sonuçta bir halkın diğerini yerinden yurdundan etmesine ya da en korkuncu yok etmesine kadar uzanabilir. Nitekim yerleşimci sömürge devletleri Avrupa tarzı liberal ulus-devlet modeli üzerine örgütlenirken yerli halkların toprakları ellerinden alınmış, pek çok yerde etnik-politik temizlik (*ethnic and political cleansing*) ve hatta soykırım (*genocide*) suçları işlenmiştir. Mann özellikle “Yeni Dünya”da, yani Amerikalar’da ve Okyanusya’da kurulan devletleri bu açıdan “soykırım demokrasileri” (*genocidal democracies*) olarak tanımlar (4. bölüm). Ona göre -bu yazı dizisinde daha önce de farklı yerlerde birkaç kez dikkat çekildiği üzere- esas problem Fransız Devrimi’nin daha ilk anlarından itibaren ulusun politik örgütlenmesinde monist/tekçi bir modelin benimsenmesiyle ‘ethnos’ ve ‘demos’ arasında kurulan özdeşlik. Böylece hâkim/dominant ‘ethnos,’ egemen ‘demos’un yerini alır ve bu durum ciddi bir “öldürücü etnik temizlik” (*murderous ethnic cleansing*) temayülünü içinde barındırır. Mann’ın eseri boyunca titizlikle vurguladığı

²⁸ Milliyetçilik kuramlarında yeni yaklaşımların bir değerlendirmesi için bk. Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, s. 215-235.

²⁹ Michael Mann, *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).

nokta, etnik temizlik ve soykırım gele-
neğinin ilkel ya da bize yabancı bir şey
olmadığı, bilakis ‘modernite’nin, ‘bizim
uygarlığımızın’ ve ‘demokrasimizin’
karanlık tarafı olduğudur. “Benim ilk
tezim... öldürücü temizlik modern [bir
olgudur], zira o, demokrasinin karanlık
yüzüdür,”³⁰ diye yazar (s. 2).

Modern demokrasiler -öyle olmaları
zorunlu değilse bile tarihsel süreç-
ler sonunda- liberal veya sosyalist
ulus-devletler biçiminde örgütlen-
mişlerdir. Wimmer’e³¹ de atıfla Mann,
sosyal bilimciler tarafından çoğu kez
göz ardı edilen bu gerçeği şu şekilde
dile getirir:

*“Modernite etnik ve milliyetçi ilke-
ler tarafından biçimlendirilmiş-
tir çünkü vatandaşlık, demokra-
si ve refah kurumları etnik ve
milliyetçi dışlama formlarına
bağlıdır. ... Öldürücü etnik temiz-
lik demokrasi çağının bir tehlike-
sidir zira çok-etnili bir ortamda
halk egemenliği ideali, demosu
baskın ethnos ile birleştirmeye
başlar ki bu da azınlıkların tas-
fiyesini teşvik eden organik bir
ulus ve devlet anlayışının üretil-
mesine yol açar. Daha sonraları
demokrasinin sosyalist idealleri
de demosun proleterya terimi (işçi
sınıfı) ile birleş[tiril]mesi sonu-
cunda saptırılarak diğer sınıfla-
rın tasfiyesini doğurdu. Bunlar,
demokratik ideallerin öldürücü*

*temizliğe dönüştüğü en genel yol-
lar olarak karşımıza çıkmaktadır.”*
(s. 3-4; vurgular bana ait)

Demokrasinin Karanlık Yüzü, sadece
geçmişte olup bitmiş bir hikâyenin
anlatımı değildir. Mann tarihsel ve
fakat dinamik bir olguya, bir tehlikeye
de işaret eder aynı zamanda. Batı’da
demokratik ulus-devletlerin oluşu-
munun ne şekilde bir etnik temizlik
ve soykırım geleneği ile iç içe geçtiğini
açıklarken günümüzde bu korkunç
tehlikenin Güney’e kaydığına dikkat
çeker. Mann’ın çağrısı, kendisinin de
açıkça belirttiği gibi, bir demokrasi-
den vazgeçme çağrısı değildir elbette.
Andreas Wimmer’in daha yakın tarih-
li çalışmasında, *Waves of War* [Savaş
Dalgaları]³² isimli kitabında gösterdiği
gibi 200 yılı aşkın bir süredir milliyet-
çiliklerin, yönetenlerin ve yönetilen-
lerin aynı etnik mensubiyete sahip
olması gerektiği yollu düşüncesinin
giderek devletlerin en önemli meş-
ruiyet kaynağı hâline geldiği; bunun
da ulus-devletler içerisinde dışlayıcı
etnik politikaların temel zeminini
oluşturduğu; neticede ise gerek ulusal
sınırlar dâhilinde gerek uluslararası
düzeyde pek çok çatışma ve savaşın
yaşandığı, hâlen de yaşanmakta oldu-
ğu bir gerçektir. Mann, *Demokrasinin
Karanlık Yüzü*’nde bu çatışma ve sa-
vaşların her zaman en kötü senaryo
olan bir etnik temizlik ve soykırım
eğilimi taşıdığını belirterek insanlığı
bu konuda bir an önce, hemen şimdi
harekete geçmeye davet ediyor.

³⁰ “Murderous cleansing is modern, because it is the dark side of democracy.”

³¹ Andreas Wimmer, *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict: Shadows of Modernity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

³² bk. Andreas Wimmer, *Waves of War: Nationalism, State Formation, and Ethnic Exclusion in the Modern World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).

NIHAİ SONUÇ YOK

Milliyetçilikler Üzerine Düşünmenin ve Söylemenin Sıradanlığı Karşısında Hakiki Siyaset

Üçüncü binyılın başında ‘milliyetçilikler meselesi’nin farklı yönlerine ve yansımalarına dokunmaya çalıştığım bu denemenin şu anda okumakta olduğunuz son parçasında izin verirseniz esas olarak bir tehlikeye işaret etmek istiyorum. Ancak geride kalan sayfalarda sıkça işaret edilen ve küresel ölçekte tırmandırılan milliyetçilik, ırkçılık, popülizm, hükümrancılık... söylemlerinin insanlığın geleceği adına ne kadar tehlikeli olduğu gerçeğini en azından şimdilik bir kez daha dile getirmeyeceğim; belki bu söylemlerin ve cereyanların kendilerinden kat be kat daha tehlikeli olduğuna inandığım bir olguya dikkatinizi çekmek isterim: milliyetçilik ve tehlikeleri

üzerine düşünmek ve söylemek bugün o kadar banalleşti ki onca söylenenlere, yazılıp çizilenlere rağmen pek çok kişi gerçekte koparılan bunca kıyamet karşısında yaşananların oldukça ‘önemsiz’ ve ‘sıradan’ olduğunu düşünmeye meyletti. Diğer pek çoğu da esas tehlikenin milliyetçi ideologların ve politikacıların bağıra çağıra işaret ettiği yerde olduğuna inanmıştı. Kehanet tutmadı! Peki, ya tutarsa hangi gezegene göç edeceğiz? Belki de bu defa bir yüzyıl öncesine kıyasla iftihar ettiğimiz bu kadar teknolojik ‘ilerleme’ ve ‘imkân,’ bazı ellerde tarihsel ‘kötülüğün sıradanlığı’ olgusu ile birleşerek insanlığın sonunu getirmeye hazırlanmaktadır.

Milliyetçilik cereyanları, Fransız Devrimi'nden bu yana her devirde toplumsal-kültürel açıdan hâkim ideoloji olma vasfını bir biçimde devam ettirdi. Bu arada farklı düşünce gelenekleriyle ilişkiye geçti, değişik formlar kazandı. İktidar erkini doğrudan elinde tuttuğunda ülke içinde sert ve tehlikeli toplumsal mühendislik projelerini uygulamaya geçirmekten geri durmadı; diğer durumlarda 'vatanseverlik'ten dine, kapitalizmden sosyalizme pek çok kavram, olgu ve sistemle iç içe veya yan yana gelerek yeni siyasi kalıplar ve ittifaklar geliştirdi. Aslında otoriter yüksek milliyetçilik daima bir hükümlanlık ideolojisiydi. Öte yandan sabit ve fetişleştirilmiş aidiyetlere yaslandığı için, geliştirdiği tüm politik ilişki ve ittifaklara rağmen, her zaman kapalı bir ideoloji olarak kaldı. Sadece kendisi kapanmadı, milliyetçiliğin siyaseti (*the politics of nationalism*) hakiki siyasetin (*true politics*) zeminini de kapattı.

20. yüzyıl büyük bölümüyle bir 'milliyetçilikler çağı' idi. Ne var ki en parlak ve başarılı günlerini oldukça uzak ve zaferlerle dolu bir geçmişte arayan bir topluluğun nostaljik bir gelecek tahayyülü ancak ve ancak kendisi gibi diğer milliyetçiliklerle bir çatışma öngörüsü üzerine kurgulanabilirdi. Son kertede tarihî deneyim ortaktı; tüm 'uluslar' ortak bir tarihsel zamanı yaşamışlardı. O hâlde sadece tek bir ulusa ait bir gelecek tahayyülü, diğerlerinin tarihsel hafızadan silinmesini ge-

İnsanlık bir kez daha onurunu korumak adına bu yaratıcı iradeye muhtaçtır. 'Eşref-i mahlûkat' olabilmek için, güzeli kurtarmak ve yükselebilmek için muhtaçtır. Birbirini yok etmek için değil, aynı sofranın etrafında buluşabilmek, bölüşebilmek için muhtaçtır. Bu sofranın kardeşliğin sofrasıdır, ama aynı zamanda ekmeği, emeği ve sevgiyi yaratanın da sofrasıdır...

rektirecekti. Oysa hafıza canlı ve oracıkta duran bir şeydi. Hafızanın yok edilmesi yalnızca bir biçimde mümkün görünüyordu: ortak hafızaya ve birlikte yaşanmış deneyime sahip 'öteki'lerin ortadan kaldırılmasıyla. Elbette bu, vahşice olduğu kadar gerçekleştirilmesi de güç bir projeydi. Zira milliyetçiler düşman kardeşlerdi. Tarihsel, toplumsal ve politik var oluşları birbirine çok benzer süreçlere dayanıyordu. Birbirlerinden çok şey öğrenmişlerdi. Şimdi de bindikleri dalı kesmeye niyetlenmişlerdi. Reel politik kibir, hayali bir hükümlanlık tutkusuyla her şeyi yaptırabilirdi. Öyle de oldu!

Çoğu tarihçi ve siyaset bilimci, geçmişimiz yüzyıl için 'aşırılıklar çağı' nitelmesini kullanmayı sever. Bunda hiç şüphesiz haklılık payları yüksektir. Bunu inkâr edemeyiz. Yine de bu 'aşırılıklar çağı'ndan geriye ne

Çoğu tarihçi ve siyaset bilimci, geçtiğimiz yüzyıl için 'aşırılıklar çağı' nitelemesini kullanmayı sever. Bunda hiç şüphesiz haklılık payları yüksektir. Bunu inkâr edemeyiz. Yine de bu 'aşırılıklar çağı'ndan geriye ne kaldığını, yeni bir binyıla neyi miras aldığımızı sorgulamamız gerekir.

kaldığını, yeni bir binyıla neyi miras aldığımızı sorgulamamız gerekir. Aslında 20. yüzyılın kapanmadığını söylemek istiyorum. 1990'lardan itibaren geride bırakmaya hazırlandığımız 'aşırılıklar çağı'nın sadece üzerini örttük. Onu, tüm aşırılıklarıyla beraber ertelenmiş zamanlarımızın içine süpürdük. Böylece hakiki bir siyaset imkânını da yitirmiş olduk.

Bugün, 21. yüzyılın sadece ilk iki on yılını 'tüketmiş' olduğumuz hâlde geriye dönüp baktığımızda, insanlığın geçtiğimiz yüzyılı hiç de aratmayacak derecede aşırılıklarla, kan ve gözyaşıyla sınındığını görmemek mümkün değildir. 21. yüzyıl, 20. yüzyıldan daha farklı ve daha mı iyimser koşullara sahiptir? Ne yazık ki hayır! İnsanlık, tarih içerisinde sırtına yüklendiği ağır yüklerle kalka yürürken kendisine sürekli olarak yeni teselliler, yeni sığınaklar da arıyor. Aidiyetlerimiz bu zor yolculukta kendimizi zaman zaman veya her zaman içine attığımız, ba-

zen saklandığımız bazen sığındığımız mağaralardır. Burada bizim gibi olan, bize benzeyen insanlarla birlikte olduğumuz müddetçe kendimizi rahat ve huzurlu hissederiz. En azından dışarıda bizi bekleyen tehlikeler karşısında korunaklı bir durumda olduğumuza inanırız. 'Ulus-devlet,' Batı Avrupa'da uzun ve karmaşık tarihsel-toplumsal süreçlerin sonunda diğer tüm aidiyet ve bağlılık biçimlerinin yerini alırken, büyük bir düşünsel, politik ve kültürel dönüşüm de ona eşlik etmekteydi. Bir toplumsal-politik form olarak 'ulus' ile onun mensupları olan bireyler arasında tarihsel bir özdeşlik varsayımına dayanan bu yeni örgütlenme modeli homojen ve tek-tipçi (*uniformist*) bir yapı öngörmekteydi. Bu şekilde 'ulus-devlet' kendisine vatandaşlık bağı üzerinden tam bir sadakat gösteren mensuplarını içeride ve dışarıda tehlikelerden koruyacak; böylece karşılıklı *rıza* temelinde yapıldığı varsayılan bir 'sözleşme' gereğince 'ulus-devlet' mutlak bir teritoryal-ulusal hükümler hakkı karşılığında vatandaşlarına güvenlik ve emniyet sunacaktı.

Bu felsefi-politik yaklaşımdaki en büyük paradoks tam da bu noktada açığa çıkar. 'Hükümler hakkı' altında Katolik teolojideki 'Tanrı'nın hükümlerliği' anlayışından devşirildiği için tıpkı ona benzer biçimde mutlaklık ve eşitlik tanımayan bir üstünlük/aşkınlık içerir. Mutlak ve aşkın (*transcendental*) bir hak olarak 'ulusal hükümler hakkı'

ki' herhangi bir durumda, ulusun mensuplarından bir bireyin veya bir topluluğun temel haklarıyla çeliştiğinde ne olacaktır? Ya da bunun da ötesinde bütün tartışmanın temelinde yatan 'insan haysiyeti/onuru' ile çatıştığında hangisi tercih edilecektir? Politik-teolojik hükümler hakkı, tarihsel-beşeri-ahlaki 'insan haysiyeti' ile bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. Günümüzün 'milliyetçilikler problemi'nin en can alıcı ve acil boyutu budur. Fakat bu defa ertelenemeyecek kadar acil ve yaşamsaldır. Gerçek siyasetin önünü tıkayan da dayatılan bu hükümler anlayışıdır. Dolayısıyla 'milliyetçilikler problemi' aynı zamanda bir hükümler sorundur.

Bu denemenin son tahlilde somut bir tehlikeye işaret ettiğini söylemiştim: milliyetçilikler ve tehlikeleri üzerine düşünmenin ve söylemenin sıradanlığı ya da tehlikenin sıradanlaşması. Gerçekte bununla asıl problemin ötelendiğini, önemli bazı noktaların üzerinin örtüldüğünü ve bunun aynı zamanda bir 'çaresizlik stratejisi' olduğunu ileri sürmek istedim. Fakat bu yazı böyle bir tehlikeye işaret ettiği oranda bir *harekete* de çağırıyor. Her hareket özellikle ve öncelikle an'a yöneliktir, an'da vuku bulur. Hareket gerçekleştiği anda artık ertelenemez. Hareket bir irade edimidir. 21. yüzyılın içinden geçmekte olduğumuz şu 'alacakaranlık kuşağında' en çok ihtiyaç duyduğumuz şey bu iradedir. Bu irade aynı zamanda 'umut ilke-

Politik-teolojik hükümler hakkı, tarihsel-beşeri-ahlaki 'insan haysiyeti' ile bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. Günümüzün 'milliyetçilikler problemi'nin en can alıcı ve acil boyutu budur. Gerçek siyasetin önünü tıkayan da dayatılan bu hükümler anlayışıdır. Dolayısıyla 'milliyetçilikler problemi' aynı zamanda bir hükümler sorundur.

si'nin ve bütün sosyal ütopyaların da ilk unsurudur. Hükümler hakkının ya nılsaması karşısında gerçek siyaset imkânını ortaya çıkaracak olan da böyle bir iradedir. Çaresizlik stratejilerine karşı yükselecek olan irade içimizden çıktıktan ve hareketi doğurduktan sonra diğer benzer iradelerle birleşerek "Mümkün" olanı gerçekleştirmek üzere sonsuzluğa yönelecektir. İnsanlık bir kez daha onurunu korumak adına bu yaratıcı iradeye muhtaçtır. 'Eşref-i mahlukat' olabilmek için, güzeli kurtarmak ve yükselebilmek için muhtaçtır. Birbirini yok etmek için değil, aynı sofraya etrafında buluşabilmek, bölüşebilmek için muhtaçtır. Bu sofraya kardeşliğin sofrasıdır, ama aynı zamanda ekmeği, emeği ve sevgiyi yaratanın da sofrasıdır. Kardeşçe insanların evrensel şehrinde... hiç solmayacak bir gül kokusunda saklı olan...

'Millet' (*nation*) ne zaman doğmuştur? Milletler mi yoksa milliyetçilikler mi daha öncedir? Hangisi hangisini ortaya çıkarmıştır? Gerçekler mi kurguları, kurgular ve imgeler mi gerçekliği biçimlendirmiştir? Sorular uzayıp gidecektir...

Öncelikle elinizde tuttuğunuz çalışma salt kuramsal ya da tarihsel bir araştırma değildir. Fakat kaçınılmaz ve de gerekli olarak kuram ve tarih bu çalışmayı meydana getiren bileşenlerden iki tanesidir. Bunların yanı sıra bu inceleme esas itibarıyla tanıklık etmekte olduğumuz üçüncü binyılın başında 'milliyetçilikler meselesi'ne birbirinden farklı boyutlarıyla, çeşitli yüzleri ve tezahürleriyle, yakından veya uzaktan dokunduğu komşu alanlarla kapsamlı bir şekilde ve trans-disipliner bir perspektiften ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken de zamanımızın meydan okumalarıyla yüzleşmeyi ve bunlar karşısında yeni imkânların varlığını sorgulamayı denemektedir.

İNSAMER

İHH İNSANI VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

info@insamer.com
www.insamer.com

